

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞ SÜRECİNDE REFET PAŞA'NIN TARİHİ BİR DEMECİ VE YANKILARI

***

A HISTORICAL SPEECH OF REFET PASCHA AND ITS REFLECTION DURING THE ESTABLISHMENT PERIOD OF PROGRESSIVE REPUBLICAN PARTY

Yrd.Doç.Dr.Erol AKCAN- Yrd.Doç.Dr.Recep Murat GEÇİKLİ*

ÖZ

Refet Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkan kurmay subaylardan biri olduğu gibi cumhuriyetin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın da kurucularındandır. Refet Paşa'nın 1924 yılı Mayıs ayı başlarında basın üzerinden yaptığı açıklamalar, hem Mustafa Kemal Paşa ve yakın silah arkadaşları arasındaki soğukluğun ilk ağızdan dile getirilmiş olması hem de kısa bir süre sonra kurulacak olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ilk işaretlerini vermesi açısından son derece önemlidir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda, Refet Paşa'nın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş sürecindeki rolü üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu çalışmada, Refet Paşa'nın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına giden süreçteki rolü, tetkik eserler, süreli yayınlar ve anılara dayalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası, Refet Paşa, Muhalefet Partisi, İktidar-Muhalefet İlişkileri.

ABSTRACT

Refet Pasha is not only one of the staff officers who went to Samsun with Mustafa Kemal Pasha, but also one of the founders of Progressive Republican Party, the first opposition

---

* Iğdır Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi; eerolakcan@gmail.com-rmuratgecikli@gmail.com.

party of the republic. Press statements of Refet Pasha in May, 1924 are highly important since the problems between Mustafa Kemal Pasha and close fellow soldiers are uttered from the first person and the first signals were given regarding the establishment of Progressive Republican Party soon. The studies conducted so far have not touched upon the role of Refet Pasha in the establishment process of Progressive Republican Party. This study aims to investigate the role of Refet Pasha in the establishment process of Progressive Republican Party based on examinations, periodicals and memoirs.

Keywords: Progressive Republican Party, Republican People's Party, Refet Pasha, Opposition Party, Power-Opposition Relations

GİRİŞ

Refet Paşa, yakın tarihimizin önemli tarihi şahsiyetlerinden birisidir. Kendisi, Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetinde Samsun'a çıkan kurmay subaylardan biri olduğu gibi, Milli Mücadele sonrasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer almıştır¹. Bugüne kadar gerek doğrudan Refet Paşa gerekse Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) hakkında yapılan çalışmalarda, onun cumhuriyetin ilk muhalefet partisinin kurulma sürecindeki rolü üzerinde hak ettiği kadar durulmamıştır. Bu konu hakkında müstakil bir akademik çalışma da yapılmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Amasya Genelgesi'nin altına imza atıp, Milli Mücadele'nin öncü kadrosu içerisinde yer alan isimlerden Refet Paşa haricindeki diğer şahsiyetlerin anıları ve günlükleri mevcuttur². Refet Paşa'nın ise bugüne kadar ne günlükleri ne de anıları yayımlanmıştır. Günlük tutup tutmadığı, anılarını yazıp yazmadığı ise tartışmalı bir konudur. Refet Paşa'nın bu suskunluğu, birlikte mücadele verdiği silah arkadaşlarına göre onun daha geri planla kalmasına sebep olduğu gibi hayatının bütün evrelerini, tarihi olaylar içerisindeki rolünü aydınlatmaya çalışan araştırmacıların işini de zorlaştırmıştır. Bu nedenle kaynaklarda Refet Paşa'nın hayatı ve tarihi olaylar içerisindeki rolü konusunda karanlıkta kalan noktalarla karşılaşılır. TPCF'nin kuruluş sürecinde oynadığı rol de Refet Paşa'nın hayatının aydınlatılmayan noktalarından bir tanesidir.

Refet Paşa'nın 2 Mayıs 1924 tarihinde milletvekilliğinden istifa kararıyla birlikte Akşam gazetesine verdiği uzun bir demeci vardır. Bu çalışmada üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacak olan Refet Paşa'nın bu demecinin tam metnine ne TPCF ne de Refet Paşa üzerine yapılan çalışmalarda yer verilmiştir³. Refet Paşa'nın bahsini edilen demecine ve basındaki

¹ Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara 1971, s. 19, 100.

² Amasya Genelgesi'ne imza koyan tarihi şahsiyetlerden Mustafa Kemal Atatürk, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy'un anıları vardır. Ayrıca, İsmet İnönü ve Kâzım Karabekir'in hem günlükleri hem de anıları mevcuttur.

³ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üzerine yapılan ve bizim görebildiğimiz şu akademik çalışmalarda bahsini ettiğimiz demecinin metnine rastlamadık: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, Arba Yay., 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 606-622; Nevin Yurtsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal Yayınevi, I. Baskı, İstanbul 1994; Erik Jan Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)** Çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yay., 5. Baskı İstanbul 2016; Erik Jan Zürcher, **“Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakarlık”**, **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Muhafazakarlık**, V, İstanbul 2006, s. 40-54. Ahmet Yeşil, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi**, Cedit Neşriyat, Ankara 2002; Ahmet Yeşil, **“Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Kimliği”**, **Türkler**, XVI, (Ankara 2002) s. 546-551; Saim Yüceer, **“Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”**, **Türkler**, XVI, (Ankara 2002) s. 534-546; Ömür Sezgin-Gencay Şaylan, **“Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”**, **CDTA**, VIII., İstanbul 1983, s. 2043-2051; Refet Paşa üzerine yapılan şu çalışmalarda da bahsi edilen demecinin metniyle karşılaşmadık: Mehmet Özdemir, **Refet Bele**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1992; Halit Kaya, **Refet Bele. Askeri ve Siyasal Hayatı (1881-1963)**, Bengi Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2010; Halit Kaya, **“Milli Mücadele ve Refet (Bele) Paşa”**, **KHO Bilim Dergisi**, S. 2 (2013), s. 22-59; Aslı Cihangiroğlu, **“Refet Bele (1881-1963)” Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi (Mayıs 2009)**, s. 44-48; Bunların dışında bakabildiğimiz şu çalışmalarda da bahsi edilen beyanatta karşılaşmadık:

yansımalarına Ali Fuat Cebesoy ve Ahmet Emin Yalman'ın anılarında göndermeler yapıldığı görülmektedir⁴. Ancak, uzun yıllar geçtikten sonra geriye dönük yapılan bu değinmeler, araştırmacıları birincil kaynaklara yönlendirme açısından iyi bir işaret sayılsa da tabiatıyla bu değinmeler Refet Paşa'nın demecini bütünüyle yansıtmamaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, Refet Paşa'yı milletvekilliğinden istifa etmek ve basına uzun bir demeç vermek zorunda bırakan sebepler üzerinde durulduktan sonra, bu demecin içeriği ve kamuoyundaki yansımaları ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

1- Refet Paşa'yı Basına Demeç Vermeye Zorlayan Şartlar

Refet Paşa'yı basının karşısına çıkmaya zorlayan şartları anlayabilmek için 1924 yılı Nisan ayının siyasi gündemine göz atılması faydalı olacaktır. Bu açıdan bakıldığında, 1924 yılı Nisan ayı başlarından itibaren ülkenin siyasi gündemini meşgul eden en önemli mesele, daha önce yabancı pasaportuyla ülkeyi terk eden bazı zengin Ermeni ve Rumların ülkeye girişiyle ilgili yaşanan yolsuzluk ve usulsüzlük iddialarıdır⁵. Basında ortaya atılan bu iddialar üzerine, TBMM'de dönemin Dâhiliye Vekili Ahmet Ferit (Tek) hakkında üç vekilin imzasıyla soru önergesi verilmiştir⁶. Bakanlığı ile ilgili iddialar üzerine parti grubunu ve meclisi bilgilendiren Dâhiliye Vekili Ahmet Ferit Bey, ortaya atılan iddiaları doğrularak yolsuzluk ve usulsüzlük iddialarının soruşturulması için teftiş heyeti oluşturulduğunu ifade etmiştir⁷. Ancak, Dâhiliye Vekili Ahmet Ferit Bey'in yaptığı açıklamalar meclisi ve kamuoyunu tatmin etmemiştir. Basında Dâhiliye Vekili Ferit Bey'e yönelik eleştirilerin dozu giderek yükselmiş ve vekilin istifası talep edilmiştir⁸.

Meclis'te ve basında Dahiliye Vekili Ferit Bey'in sadece bakanlığıyla ilgili icraatları değil, mazisi de sorgulanmaya başlanmıştır. Parti grup toplantısında, bazı vekiller Ferit Bey'e II. Damat Ferit Hükümeti'ndeki Nafia Nazırlığı görevini hatırlatarak, Milli Mücadele'ye karşıtlığı ile bilinen Damat Ferit Kabinesi'nde niçin ve ne amaçla bulunduğunu sormuştur. Bunun üzerine Ferit Bey, Damat Ferit Hükümeti'nde yer almasını, Mustafa Kemal Paşa'nın

---

Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005; Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınları, İstanbul 2012.

⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, Yay. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, II, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 91-95; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Yay. Haz: Erol Şadi Erdiç, II, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1997, s. 932-953.

⁵ **Müstakil**, 1 Nisan 1340/1924, Numara (nr). 43; Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim** s. 932-953.

⁶ **TBMMZC**, VIII, İkinci İntihap Devresi, 37. İçtima (14 Nisan 1340) s. 727.

⁷ **TBMMZC**, VIII, İkinci İntihap Devresi, 37. İçtima (14 Nisan 1340) s. 728-733.

⁸ Suphi Nuri, "*Gazi Hazretlerine*", **Müstakil**, 15 Nisan 1340/1924, nr. 58; **İleri**, 28 Nisan 1340/1924, nr. 2225.

onayı ve emri doğrultusunda yaptığını ifade etmiştir⁹. Ferit Bey'in Damat Ferit Hükümeti'nde yer almasını Mustafa Kemal Paşa'nın onayı ve emrine dayandırması üzerine Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, o tarihte Ferit Bey'in Samsun'da bulunan 3. Kolordu Kumandanı Refet Paşa'ya gönderdiği, bir telgrafta “*Kuvâ-yı Milliye çeteleri*” ile işbirliği yapmayınız, “*Saltanat ve Hilafete merbut*” kalınız dediğini iddia etmiştir¹⁰. Rüştü Paşa'nın bahsini ettiği telgraf, birkaç gün sonra İstanbul gazetelerinden birinde orijinal metnin Rüştü Paşa'da olduğu kaydıyla kamuoyuna sunulmuştur¹¹. Bu telgrafın basın gündemine düşmesiyle birlikte, Dahiliye Vekili Ferit Bey açıkça Milli Mücadele'ye karşı olmakla itham edilmiş ve basında kendisine yönelik eleştiriler bir başka dayanak bulmuştur¹².

Dâhiliye Vekili Ferit Bey, ortaya çıkan telgrafi, “*yalan*” ve “*iftira*” olarak nitelendirmiş, telgrafi “*eski bir dostu*” ve “*Milli Mücadele arkadaşı*” olan Refet Paşa ile aralarındaki bir “*parola*” ve “*şifre*” olarak kullandıklarını ve bunun Mustafa Kemal Paşa ve Refet Paşa ile aralarında yaptıkları bir anlaşmanın sonucu olduğunu savunmuştur¹³. Refet Paşa'nın basına verdiği demecinden anlaşıldığı üzere bu sırada Dâhiliye Vekili Ferit Bey, Refet Paşa'ya özel bir telgraf göndererek kendisinin “*İngiliz casusluğu*” ile itham edildiğini ifade ederek meselenin aydınlatılması için yardım talebinde bulunmuştur¹⁴. Ferit Bey'in kendisini bu şekilde müdafaa etmesi ve iddialarına şahit olarak Refet Paşa'yı göstermesi, basında ve kamuoyunda dikkatlerin Refet Paşa'ya çevirmesine sebep olduğu gibi bu zamana kadar konuyla hiçbir ilgisi olmayan Refet Paşa, siyasi gündemin parçası haline gelmiştir. İstanbul gazetelerinin muhabirleri adeta Refet Paşa'yı ablukaya almış, Paşa ise gelen talepleri geri çevirerek açıklama yapmaktan ısrarla kaçınmıştır. Ancak, Refet Paşa'nın bu ketum tavrına rağmen, bazı gazetelerde Refet Paşa'ya atfen Ferit Bey ile ilgili “*pek pişkin bir adam*”¹⁵, “*yapıştığı yerden kalmaz*”¹⁶ türünde haberler yapılmıştır. İleri gazetesinin Ferit Bey'in Dâhiliye Vekaleti'nde kalmasının “*Rauf ve Refet Paşa ve şürekâsının*” işine yarayacağı şeklindeki yaklaşımı, Refet Paşa'yı basına demeç vermeye zorlamıştır¹⁷.

⁹ **Vakit**, 27 Nisan 1340/1924, nr. 2276.

¹⁰ **Müstakil**, 27 Nisan 1340/1924, nr. 69; **Vakit**, 27 Nisan 1340/1924, nr. 2276.

¹¹ **Vatan**, 29 Nisan 1340/1924, nr. 379; **Akşam**, 2 Mayıs 1340/1924, nr. 2001. (Bkz. Ek-2)

¹² **Vatan**'da Ferit Bey'in Samsun'a gönderdiği telgraf, “*Anadolu'daki Milli Hareketin Bidayetlerinde Arkadan Gelen Bir Kurşun*” manşetiyle verilmiştir. **Vatan**, 29 Nisan 1340/1924, nr. 379; **Müstakil** gazetesi aynı telgrafi, “*150 Kişilik Listede İsmi Mevcut Olmaması Hayret Uyandıracak Bir Zat, Hala Dahiliye Vekili Bulunuyor*” manşetiyle verilmiştir. Bkz. **Müstakil**, 26 Nisan 1340/1924, nr. 68.

¹³ **Vatan**, 30 Nisan 1340/1924, nr. 380; **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Nisan 1340/1924, nr. 1109.

¹⁴ **Akşam**, 2 Mayıs 1340/1924, nr. 2001.

¹⁵ **Vatan**, 1 Mayıs 1340/1924, nr. 381.

¹⁶ **Müstakil**, 30 Nisan 1340/1924, nr. 7; **Tevhid-i Efkâr**, 1 Mayıs 1340/1924, nr. 4054-1026.

¹⁷ **İleri**, 28 Nisan 1340/1924, nr. 2225.

2- Refet Paşa'nın Basına Verdiği Demeç

Daha önce de ifade edildiği üzere, Refet Paşa'yı basına demeç vermeye o günkü siyasi gündem zorlamıştır. Refet Paşa'nın milletvekilliğinden istifası ile birlikte Şişli'deki evinde Ali Naci (Karacan)'a verdiği demeç Akşam gazetesinde yayımlanmıştır. Refet Paşa'nın bu kapsamlı demecinin içeriği sadece Dâhiliye Vekili Ferit Bey'e yapılan ithamla ilgili değildir¹⁸. Refet Paşa, Ferit Bey ile ilgili konuya açıklık getirmenin yanı sıra, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a birlikte nasıl çıktıklarını, Gazi Paşa'nın Amasya Genelgesi'nin altına imza atan yakın silah arkadaşlarıyla nasıl ve niçin ayrı düştüğüne de anlatmıştır. Çalışmanın ekler kısmında tam metni verilen bu demecin, biz daha çok o günkü siyasi gündemin dışında kalan kısmı üzerinde durmaya çalışacağız. Refet Paşa'nın demecinin bu kısmı bizim konumuzu doğrudan ilgilendirmemektedir. Şu kadarını ifade edelim ki Refet Paşa, yaptığı açıklamalarla Dâhiliye Vekili Ferit Bey hakkında ortaya atılan telgrafın doğruluğunu tasdik etmiş ve Ferit Bey'in “parola” ve “şifre” şeklindeki izahını kabul etmemiştir¹⁹.

Refet Paşa bu demecinde, Milli Mücadele tarihimiz açısından son derece kıymetli bilgiler vermiştir. Başlı başına ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek bu bilgiler de dikkati çeken husus, Refet Paşa'nın Milli Mücadele'nin başlatılmasını ve devam ettirilmesini müşterek bir duygunun ve muayyen bir kadronun eseri olarak yansıtmış olmasıdır. Örneğin, Amasya Genelgesi'nin nasıl hazırlandığını Refet Paşa şu cümlelerle ifade etmektedir²⁰. “*Samsun'a çıktığımızdan tahminen yirmi gün sonra Amasya'da karanlık bir odada, başımızda Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Ankara'dan gelen Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey ile ne yapacağımızı konuştuk ve karar verdik. Kâzım Karabekir Paşa ile şifreli muhaberelemlerle tevhid-i amal edilmişti. O gece beş kişinin birleşen fikir ve kararları bir protokol halinde imza edildi*”

Refet Paşa'nın, Ferit Bey'le ilgili meseleyi aydınlatmanın ötesine geçerek geçmişe, mevcut duruma ve geleceğe dönük bilgi ve düşüncelerini paylaşmasında kendisi ve Rauf Bey hakkında yazılan bazı makaleler etkili olduğu anlaşılmaktadır. Refet Paşa demecinde, kendisi

¹⁸ Akşam, 2 Mayıs 1340/1924, nr. 2001: (Tarihi bir kaynak niteliği taşıyan bu uzun demeci, günümüz harflerine çevirerek çalışmamızın ekler kısmına alıyoruz. Bkz. Ek-1).

¹⁹ Bkz. Ek-1.

²⁰ Bkz. Ek-1; Refet Paşa'nın 2 Mayıs 1924 tarihli demecindeki bu sözleriyle Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'taki Amasya Genelgesi hakkındaki anlatımları mukayese edildiğinde iki yaklaşım arasındaki farklılık hemen dikkat çekmektedir. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi'nin 18 Haziran 1919 tarihinde Trakya'da bulunan 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya verdiği direktiflerin 21/22 Haziran gecesi kendisi tarafından yaveri Cevat Abbas'a yazdırılması ve Anadolu'ya tebliğinden ibaret olduğunu ifade ettikten sonra “*Bu kararın 21/22 Haziran gecesi, karanlık bir odada alınmış korkunç ve esrarlı yeni bir karar olmadığı zannınca kolaylıkla takdir buyrulur*” demektedir. (Bkz. Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Haz. Zeynep Korkmaz, ATAM, Ankara 2002, s. 22.) Refet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın yaklaşım farklılıkları bir tarafa konulursa, ilk defa Refet Paşa'nın kullandığı “*karanlık bir oda*” ifadesinin Nutuk'ta Mustafa Kemal Paşa tarafından tekrarlanmış olması, Refet Paşa'nın demecinin Nutuk'taki yansıması olarak düşünülebilir.

hakkındaki ilk iğneleyici yazının “gözlerinden yaralı ve iki gözünün kapalı” olduğu bir dönemde yazıldığına işaret etmektedir²¹. Burada ilginç olan -her ne kadar Refet Paşa itibar etmese de- Suphi Nuri'nin bu makaleyi Mustafa Kemal Paşa'nın arzusu doğrultusunda yazdığını söylemiş olmasıdır. Refet Paşa, birilerinin Mustafa Kemal Paşa ile aralarını açmak için bu tür entrikalar içerisine girdiği kanaatindedir.

Refet Paşa'nın demecinin önemli bir kısmını yine İleri gazetesinde yayımlanan ve yazarı belli olmayan bir makaleye verilen cevaplar oluşturmaktadır²². Söz konusu makalenin tamamına bakıldığında, Dâhiliye Vekili Ferit Bey üzerinden Hükümet'e bir takım tavsiyelerde bulunulduğu görülür. Yazara göre, Ferit Bey'in bakanlık koltuğunda kalması hükümetin faydasına değildir. Ferit Bey'in istifasının alınmaması “*muhaliflerin ekmeğine yağ sürecektir*” bundan Rauf ve Refet Paşa istifade edecektir. İşlerin hakikatine vakıf olanlar günün birinde “*Rauf Bey ile Refet Paşa ve Şürekâsı*”nın iktidara geçmesine katiyen razı olamazlar. Muhaliflerin iktidara gelmesine memleketin tahammülü olamaz. Böyle bir olay “*infilak*” ile eşittir. “*Rauf ve Refet fırka-i siyasisinin*”, emeli kırılmalı, “*eskiler alayım politikacıları*” hayal kırıklığına uğratılmalıdır²³.

Görüldüğü üzere, makalede Refet Paşa'nın ismi Rauf Bey ile birlikte anılmakta ve İsmet Paşa kabinesinin başarısızlığından bu isimlerin istifade edecekleri ifade edilmektedir. Refet Paşa ise, bütün bu iddialara karşı çıkarak her zaman memleketin huzur ve sükûnunu, yeni idarenin ve arkadaşlarının başarısını isteyen biri olarak mevcut durumla ilgili bazı tespit ve uyarılarda bulunmaktadır. Refet Paşa'ya göre, “*Mustafa Kemal Paşa ve Arkadaşları Birliği*” manevi olarak eski kuvvetini korumakla birlikte maddi olarak eski halde değildir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları arasında fikir itibarıyla “*hiçbir ayrılık ve açıklık*” yoktur. Uygulama

---

²¹Refet Paşa'nın kastettiği bu yazıyı bulabilmek için öncelikle O'nun niçin ve hangi tarihte göz ameliyatı geçirdiğini tespit etmeye çalıştık. Refet Paşa'nın hakkında yazılan ve daha önce künyesini verdiğimiz eserlerde bununla ilgili bir bilgiyle karşılaşmadık. Bunun üzerine yaptığımız gazete taraması neticesinde, Vakıf gazetesinin 25 Mart 1923 tarihli nüshasında “*Refet Paşa Hazretleri'nin Sıhhati*” başlığı altında bir habere rastladık. Bu haberde, Refet Paşa'nın üç hafta önce İstanbul'a gelirken Ahırkapı'da çocuklar tarafından atılan bir taşın trenin camına isabet etmesi neticesinde sol gözünden yaralandığı ifade edilmektedir. (Bkz. **Vakit**, 25 Mart 1339/1923, nr. 1899, s. 2) Bu bilgiden hareketle, yazının çıktığı İleri gazetesinin bu tarihlerdeki köşe yazılarını taradık. İçerisinde Refet Paşa'nın isminin geçtiği bulabildiğimiz tek yazı, Suphi Nuri tarafından kaleme alınan 29 Mart 1923 tarihli ve “*Bizans Entrikaları Ankara'nın Cezri İcraatı*” başlıklı makaledir. Makalenin içeriğinde genel olarak İstanbul'un içinde bulunduğu durumdan şikâyet edilmektedir. Refet Paşa ve Adnan Bey'in İstanbul'a gelmesinden sonra Ankara'nın eline geçen fırsattan yararlanamadığı, aradaki ikililiğin kalktığı gün bütün İstanbul'un Ankara taraftarı olduğu ancak bundan istifade edilemediği, istifade edilmesi için İstanbul'a “*Mustafa Kemal Paşa'ya sadık adamlar*” ın gelmesi gerektiği, İstanbul'da “*renksiz bir takım kimseler*” in iş başına geçtiği ifade edilmektedir. Refet Paşa'nın demecinde İstanbul'un idaresinde yaşanabilecek sıkıntıları İsmet Paşa'ya ilettiğinden bahsetmesi göz önüne alınacak olursa bahsini ettiği ilk iğneleyici makalenin bu olduğunu söyleyebiliriz. Bkz. Suphi Nuri, “*Bizans Entrikaları Ankara'nın Cezri İcraatı*”, **İleri**, 29 Mart 1339/1923, nr. 1849.

²² Refet Paşa'nın demecinde üzerinde durduğu makale isimli olarak yayımlanmıştır. Ancak Refet Paşa, Suphi Nuri ismi üzerinde durmaktadır. Bkz. “*Rezaletlerden Kurtulmanın Çaresi*”, **İleri**, 28 Nisan 1340/1924, nr. 2225.

²³ “*Rezaletlerden Kurtulmanın Çaresi*”, **İleri**, 28 Nisan 1340/1924, nr. 2225.

ve zamanlama açısından farklılıklar olmuştur. Refet Paşa, bu tespitlerden sonra, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının uygulama ve zamanlamadan kaynaklanan farklılıklarından istifade ederek onların aralarını açmaya ve kendilerine mevki-makam temin etmeye çalışan birtakım insanların varlığına dikkat çekmektedir. Refet Paşa'ya göre, “*bu gibi adamlar tarafından her vakit kullanılan ve memleket için çoktan beri muzır olmaya başlayan bu silah kırılmalıdır*²⁴.”

Refet Paşa, milletvekilliğinden istifa etmiş ve daha önce getirildiği mevki ve makamların hiçbirisine kendi isteğiyle gelmediğini ifade ederek mevki ve makam hırsı olduğu iddialarına karşı çıkmıştır. Siyasi hiçbir beklentisinin olmadığını ifade eden Refet Paşa, bundan sonra “*Mustafa Kemal Paşa ve Arkadaşları*”nın iş başına gelmesi için çalışacağını, Gazi Paşa Hazretleri'nin arzusuyla bu emelinin kolaylıkla gerçekleşeceğini, herhangi bir mesele için dahi olsa hiçbir gazeteye söyleyecek sözü olmadığını belirterek demecini sonlandırmıştır.

3- Refet Paşa'nın Demecinin Kamuoyundaki Yankısı

Refet Paşa'nın bu uzun demeci, Ferit Bey'e ve bazı zengin Ermenilerin ülkeye giriş-çıkışlarında yaşanan yolsuzluk ve usulsüzlük iddialarına yoğunlaşmış olan basın gündemini değiştirmiştir. Tekrar hatırlatmakta fayda görüyoruz ki bu sırada Meclis altı ay süreyle tatilde olduğu için tartışmalar ve yorumlar basın üzerinden yapılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında Refet Paşa'nın demeci üzerine basında kaleme alınan yazılar üzerinde durulacaktır.

Ali Fuat Cebesoy'un ifadesiyle “*hükümetin o tarihlerde resmi gazetesi*”²⁵ olan Hakimiyet-i Milliye, Refet Paşa'nın demecini farklı açılardan ele alan gazetelerden biridir. Hakimiyet-i Milliye'de “*Refet Paşa'nın Beyanâtı Münasebetiyle*” başlıklı, imzasız bir makalede, Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilanından sonraki adı geçen demeci ile Refet Paşa'nın demeci, Milli Mücadele'nin öncü kadrosu arasındaki “*çekememezlik*”, “*kıskançlık*”, “*rekabet*”, “*nifak ve şikak*” tezahürü olarak yorumlanmıştır²⁶. Büyük Taarruz sırasında karşılaştığı iki Keskinli askerin maddi imkânsızlıklar içerisinde, vatanın ve milletin kurtuluşu dışında hiçbir şahsi beklentiye kapılmayan ruh hallerini örnek gösteren yazar, Refet Paşa'nın “*Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını iş başına getirmek*” arzusunu sert bir şekilde eleştirmiştir. Yazar, Refet Paşa'yı iktidarı ilelebet eski arkadaşlarına hasretmekle suçlamış, Refet Paşa'nın kendisi ve Rauf Bey dışındaki şahsiyetlerin zaten iktidar mevkiinde olduğunu belirterek Paşa'nın asıl maksadının kendisini ve Rauf Bey'i iktidara getirmek olduğunu hatta bunun için diğer eski

²⁴ **Bkz. Ek. 1.**

²⁵ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, s. 94.

²⁶ Makalenin başında yazar Malta'daki sürgün günlerinden bahsetmektedir. Buradan hareketle makalenin yazarının Malta'ya sürülen gazetecilerden Yunus Nadi olma ihtimali vardır. “*Refet Paşa'nın Beyanâtı Münasebetiyle*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Mayıs 1340/1924, nr. 1114.

arkadaşları bile işbaşından edebileceğini ifade etmiştir. Refet Paşa'nın şahsi ve menfi hiçbir beklentisi olmadığı yönündeki tavır ve sözlerini samimi bulmayan yazar, makalesini şu sözlerle sonlandırmıştır²⁷: “...Aynı zamanda memlekete mükemmel bir feragat-ı nefis nümunesi irae etmek için Paşa hazretleri şimdiden iş başına gelmeyeceklerini vaat buyuruyorlar! Asıl garabet buradan başlıyor. Çünkü Paşa istifadan bahsederken memlekete müstesna bir feragat-ı nefis nümunesi göstermek yolunu takip ettiğini ifade ediyor! Öyle bir feragat-ı nefis numunesi ki vaziyetin yaptığımız kısa tahlil neticesinde, yalnız ve ancak nefis için ihtiyar edilmiş bir hareketten başka bir şey olmadığını en basit bir mantık muvacehesinde tebarüz ediyor. İşte size egoizm denilen halet-i ruhiyenin en mükemmel bir şekli!! Ruhیات nokta-ı nazarından Paşa hazretlerinin beyanatı yalnız bir şey ifade ediyor: Nihayetsiz hırs ve ölçüsüz tefahür!! Bütün beyan yukarıdan aşağıya kadar ben, ben ve ben diye bağırıyor! Ben falan vakit falan şeyi söyledim! Ben falan işi gördüm! Ben falan vakayı ta senelerce evvel haber vermiştim!! Hülasa her şeyi dönüp dolaşıp benliğe müncer oluyor. Ah, faziletin ebedi temsilleri olan Keskinli kahramanlar....Biz ne vakit sizin kâbenize yükselmenin yolunu bulacağız.”

Aynı yazar, sonraki makalesinde de Refet Paşa'nın demecini alaycı bir dil ve üslupla eleştirmeye devam etmiştir²⁸. Yazara göre Refet Paşa'nın demeci başından sonuna kadar “çelişki, ahenksizlik ve intizamsızlık” örneğidir. Refet Paşa'nın demecinde, Milli Mücadele'nin “ben”lik tarafından dolaşan bir tarihçesi yapılmış ve nihayet “siyasi bir programın ilanı” ile sonlanmıştır. Yazara göre demeç, La Fontain'e ibretlik bir masal konusu teşkil edecek niteliktedir. Paşa'nın milletvekilliğinden istifasına “bayılmamak mümkün değildir!”, bu “dâhiyane bir harekettir!”. Yazar, meclis dışında kalan eski arkadaşlardan oluşan bir kabineyi yine eski arkadaşlar ile mücadele pahasına kabul ettirmeye karar verebilmek sıradan insanların işi olmadığını ileri sürmektedir. Yazar bu durumu Refet Paşa'nın kendisini “reislerden” ve “eski arkadaşlardan” zannederek meclise ve memlekete sırf kendi arkadaşlarından oluşan bir hükümet kabul ettirmek yetki ve kuvvetini kendinde gördüğü şeklinde değerlendirmektedir. Yarın kendilerini “reisler” ve “eski arkadaşlar” meyanında gören başkaları da birer kabine tertip ederek bu kabinenin haricinde memleket için selamet olmadığı iddiasında bulunmaya kalkarlarsa ne olacak? Amerika'nın güneyinden başka dünyanın hangi tarafında bir generalin kalkıp bir kabine listesi tertip ettiği ve bu listeyi özellikle Milli Meclis'in haricinde bir kuvvetle memlekete kabul ettirdiği görülmüştür? şeklinde sorular yönelten yazara göre bu yolun memleketi nerelere götüreceğini “on altı senelik bir devrin feci ve felaketli misalleri” göstermiştir. Memleketin bir meclisi, anayasası, hükümetin oluşmasına ait belirli usul ve

²⁷ “Refet Paşa'nın Beyanatı Münasebetiyle”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Mayıs 1340/1924, nr. 1114.

²⁸ “Refet Paşa'nın Beyanatı Karşısında”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Mayıs 1340/1924, nr. 1116.

kanunları olduğunu belirten yazar daha sonra; Refet Paşa bütün bunları yok mu addediyor? Eğer mesele memlekete hizmet etmiş olmaktan ibaretse Refet Paşa ve arkadaşlarından başka bu memlekete hizmet edenler yok mudur? Sonra hizmet, mutlak inhisarı mı gerektirir? Hizmet edenlerin ebediyen ve mutlaka iş başında bulunmaları şart mıdır? şeklinde sorularına devam etmiştir.

Memlekette kendilerini hizmet etmiş sayanlara yetecek kadar mevki ve makam olmadığına işaret eden yazar, “*memleketi öteden beri felaketten felakete musibetten musibete sevk eden amiller*”in en önemlisinin kendilerini hizmet etmiş sayanların bu zihniyeti olduğu kanaatindedir. Yazar, makalesini, ikbal ve saadeti, şeref ve refahı ihtisas dairesinde huzur ve sükûnla çalışmakta arayan Türk münevverlerine çağrıda bulunarak bitirir: “*Bu gibiler için memleketi ta esastan yıkan ve hepimizin huzur ve sükûnunu ale-d-devam ihlal eden bu meşum zihniyetle mücadele ve mübareze etmek herkesten ziyade bir vazife olmalıdır. Neden İngiltere’de, Fransa’da, Almanya’da, Amerika’da bir General Haig, bir General Joffre, bir General Hindenburg çıkıp da falan ve falan eşhastan mürekkep bir hükümet isteriz diyemezler? Çünkü bilirler ki memleketlerinin münevver zümrelerinde tecelli eden izzet-i nefis, şeref, haysiyet, huzur, sükûn duyguları derhal bir tufan gibi tuğyan eder. Kendilerini bir daha ses çıkarmamak üzere sustururlar! Bizde ise eline deynek alan herkes, kolaylıkla çobanlık iddiasında bulunur! Çünkü biz bu gibi tecelliyat karşısında ya lakayd kalırız veyahut bazen de gayr-i müstahaklara alet oluruz! Fakat bu yüzden çektiğimiz zilletler, ızdıraplar, felaketler artık yetmez mi? Memleket muazzam bir mücadele esnasında hiçbir milletin iraz edemeyeceği maddi ve manevi bir varlık iraz etmiş ve münevver bir zümrenin arzu edebileceği en hür ve serbest müesseselere malik olmuştur. Bundan sonra yegâne ihtiyacı huzur ve sükûndan ve huzur ve sükûn içinde çalışarak maddi ve manevi kuvvetlerini inkişaf ettirmekten ibarettir. Bu huzur ve sükûnu ve çalışmak imkanını ihlal ve selb edecek herhangi bir hadise münevver zümreyi müttehid ve münfak olarak karşısında görmelidir! Hiçbir kimsede bir daha bu memleketi kendi emsali arkasından sürüklemek ümidi kalmamalıdır! Hiçbir kimsede usul ve kanun haricinde bütün memlekete karşı, “ben falan falan adamlardan mürekkep bir hükümet isterim” demek hareket ve cesareti olmamalıdır! Mevcut herhangi hükümeti tenkit, hatalarını kayıt, suiistimallerini muaheze, hür ve serbest bir milletin münevver zümresi için elbette ki bir vazifedir! Fakat hükümet teşkili, devlet idaresi hususunda milletçe kabul edilmiş esaslar ve usuller haricinde tezahür eden temayüller ve teşevvüşler memleketin şarkı, cesameti, hürriyeti, istiklali ve nihayet huzur ve sükûnu ve mevcudiyeti namına, bütün münevver zümreyi karşısında bulmalıdır! İşte o zaman kim olursa olsun malum olan usul ve erkan haricinde ben falanlardan mürekkep hükümet isterim demeye cüret edemez. Ve memlekette “isterük, istemezük”*

felaketinden nihayet kurtulmuş olur ve o zaman mevcut devlet müesseseleri şahıslar ile kaim olmak zilletinden halas bulur.”

Hükümet’e yakınlığı ile bilinen bir diğer gazete, Cumhuriyet ise “*Paşa, Refet Paşa’nın dediği şirket reisi değil, millet reisidir*” manşetiyle Refet Paşa’nın demecini ele almıştır²⁹. Gazete, Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın mevcut veya feshedilmiş bir şirket reisi olarak addedilmiş olmasının ve diğer arkadaşları ile beraber kendisinin dahi iş başına getirilmek istenilmesinin “*efkâr-ı umumiye*”yi kısmen “*güldürdüğü*”nü fakat daha çok “*kızdırdığını*” belirtmiştir. Kamuoyundan gelen yoğun talepler üzerine bazı hususların “*tekzip ve tashih*” edilme ihtiyacının dile getirildiği yazıda, “*Gazi Mustafa Kemal Paşa için her ne nam ve unvanda herhangi bir şirketin reis veya azalığından bahsetmeye cevaz ve imkân yoktur*” denilmektedir. Gazeteye göre, Mustafa Kemal Paşa “*başlı başına bir dimağdır. Onun şirketi, onun arkadaşları bütün millettir. Eğer böyle olmasa idi üç buçuk kişinin şirketi üç buçuk gün bile yaşayamazdı.*” Bu bağlamda “*efkâr-ı umumiye*”yi sınırlendiren noktalardan biri de mahut şirkete önem atfetmek için “*karanlık odada imza edilmiş bir protokol*” den bahsedilmiş olmasıdır. Mustafa Kemal Paşa “*teşebbüs ve kararlarında kimse ile protokol imza etmiş değildir*”. Refet Paşa’nın Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının iş başına gelmelerine çalışmak hususundaki emeli, “*ittifak halinde*” gerçekleşmesi mümkün olmayan bir düşünce olarak addolunmuştur. “*Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları zaten iş başındadır ve bütün millet iş başındadır.*” İş başında olmayanlar ancak hayaller ve vehimler peşinde koşanlar olabilir.

Görüldüğü üzere, Hükümete yakınlığı ile bilinen Hâkimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet’in Refet Paşa’nın demecine yaklaşımı son derece sert ve alaycıdır. Cumhuriyet’te çıkan yazı ise adeta Gazi Mustafa Kemal Paşa adına Refet Paşa’nın demecine ve talebine verilmiş cevap niteliğindedir. Birkaç gün sonra Cumhuriyet’te Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa’nın Ankara muhabirine verdiği mülakat, “*Refet Paşa asker olduğundan siyasetle iştilal ederse men ederim*” başlığı altında manşetten verilmiştir³⁰. Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa, istifası kesinlik kazansa bile Refet Paşa’nın orduyla nispetini muhafaza edeceğini, bu durumda siyasetle iştilal etmesi durumunda kendisini men edeceğini ifade etmiştir³¹.

Refet Paşa’nın demecini, Bolu mebusu ve gazeteci Falih Rıfki (Atay) da farklı açılardan değerlendirmiştir³². Falih Rıfki’ya göre, Refet Paşa’nın demecine “*Halk Fırkası içinde daima*

²⁹ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1340/1924, nr. 3.

³⁰ Cumhuriyet, 14 Mayıs 1340/1924, nr. 8.

³¹ Mülakatta, Refet Paşa’nın İstanbul ve Trakya’daki kumandanlığından bahsediliyor ancak İstanbul yerine Sinop mebusluğundan istifasından söz ediliyor. Galiba bir yazım yanlışlığı söz konusudur. İsim benzerliği olabileceğinden hareketle TBMM’nin ikinci dönem mebus listesine baktık ancak Refet Paşa isminde Sinop mebusuyla karşılaşmadık.

³² Falih Rıfki, “*Refet Paşa’nın Beyanâtı Münasebetiyle*”, Akşam, 3 Mayıs 1340/1924, nr. 2002.

hususiyetini muhafaza eden bir zümrenin bir nevi beyannamesi nazarıyla” bakılmalıdır. Ona göre, Refet Paşa’nın demeci, bir tarihçe ile siyasi mülahazalardan oluşmaktadır. Falih Rıfkı, Refet Paşa’nın demecinin tarihçe kısmını sadece bir hatıra maksadıyla kaydetmediğini, öyle olsaydı tenkide lüzum görmeyeceklerini hâlbuki Refet Paşa’nın buradan siyasi bir hüküm çıkardığını, bu siyasi hükmün de şu olduğu kanaatindedir: “*Mukavemete Gazi Paşa ile ben beraber karar verdik, beraber Anadolu’ya gittik, Gazi Paşa ile ben ve arkadaşlarımız mukavemeti beraber tesis ettik, beraber harp ettik. Şimdi memleketi niçin beraber idare etmiyoruz?*”

Falih Rıfkı, Refet Paşa’nın eski arkadaşlarını iş başına getirmekten neyi kastettiğini sorgular. O tarihte devletin farklı kademelerinde görev yapan isimleri sıraladıktan sonra görevde olmayan Refet Paşa ve Rauf Bey’den başka kimsenin olmadığını ifade eder. Bundan sonra makalesinin devamında Refet Paşa’ya bazı sorular yöneltir: “*Yoksa iktidar mevki namını verdiği şey sadece Heyet-i Vekile’den mi ibarettir? Bir Cumhuriyet Meclisi’nin mebusu tarafından Reis-i Cumhur’a böyle bir inhisar siyaseti nasıl tavsiye olunabilir? Hükümet teşkilini şu veya bu tarihte şu veya bu kararı veren muayyen ve mahdut şahsiyetlerin inhisarı altına vermek ve bu prensibi bir siyaset gibi ilan etmek dünyanın neresinde görülmüştür? İhtilal hükümetleri mi teşkil edeceğiz?*”

Falih Rıfkı, ilk mukavemet hareketinden bugüne kadar geçen beş senelik zaman zarfında inkılabın her merhalesinde ayrı vasıflara sahip insanlara ihtiyaç duyulduğuna işaret etmekte ve ihtilal adamlarının büyük bir kısmının artık tarih olduğunu belirtmektedir. “*Liyakatinden ve inkılap esaslarına samimi bağlılığından şüphe ettiğimiz herhangi bir şahsiyet, velev bin tepe ele geçirmiş olsa bile Cumhuriyet’in iktidar mevkiine çıkamaz*” diyen Falih Rıfkı, inkılabı herhangi bir merhalesinde yardımcı olan, Gazi Paşa’yı destekleyenlerin Türk milletinin yâdında olduğuna değinir. Ona göre, hükümet teşkilatında bir şahıslar inhisarı tavsiyesinin asla başarılı olmamasına çalışmak, her Cumhuriyetçi Türk için en esaslı vazife olmalıdır.

Hatırlanacağı üzere Refet Paşa demecinde, hakkındaki yazılardan dolayı açıkça İleri gazetesinin ve Suphi Nuri’nin ismini vermiştir. Yaptığımız araştırma neticesinde Suphi Nuri imzasıyla Refet Paşa’nın demecine cevap niteliği taşıyan bir makaleyle karşılaşmadık. Ancak, o tarihte mebus olan gazetecilerden Celal Nuri’nin Refet Paşa’nın demecine cevap niteliğinde bir makalesi vardır³³. Celal Nuri, makalesinde İleri gazetesinin “*müstakil*” olduğunu, “*ilham ve telkin*” ile yazı yazmayacağını, “*avamferiblik*” (popülizm) yapmadığını belirtmektedir. Refet Paşa’nın, demecinde Mustafa Kemal Paşa ve eski arkadaşlarının arasının açılmasından menfaat

³³ Celal Nuri, “*Gazi’nin Yararı*”, **İleri**, 3 Mayıs 1340/1924, nr. 2230.

devşiren kimseler olduğuna işaret ettiğini hatırlatan Celal Nuri, bunun Mustafa Kemal Paşa'ya “klik”, “kamarela” yakıştırmaları anlamına geleceğini belirtmiştir. Rus çarlarında, Sultan Abdülhamit ve Abdülaziz dönemlerinde görülen şeylerin Gazi Paşa'ya yakıştırılmasını “kaba ve çirkin” bulur ve bir “acizlik itham” ı olarak değerlendirir. Refet Paşa'nın bu sözlerinden “Gazi, vazifesini bilfiil ifa etmiyor, muhitinin nüfuzuna tabidir” anlamının çıkacağını belirten Celal Nuri, bu iddiayı “cerh ve tekzip” etmektedir. Asrın “Şeyh Ebu'l Hüda³⁴”sı, “Rasputin³⁵”i kimdir? diye soran Celal Nuri, Refet Paşa'nın gerçekleştirmek istediği siyasi arzusu ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir³⁶: “Cumhuriyet, yalnız falan tarihte protokole imza edenlerin malikanesi değildir. Cumhuriyet, amme demektir. Oligarşi olmaktan uzaktır. Pek muhterem İstanbul mebus sabıkının tecdid-i akide buyurmalarını hürmetle niyaz ederim.”

İleri gazetesinin aynı tarihli nüshasında mebusluktan istifa eden Refet Paşa'nın siyasi emelini nasıl gerçekleştireceği söz konusu edilmiş ve Refet Paşa'nın yapmasına ihtimal verilmeyen “Çetecilik” ve “Propaganda” seçenekleri üzerinde durulmuştur. Gazeteye göre, yıllarını kumandan olarak geçiren ve köşeye çekilen bir subayın bundan sonra çeteciliğe soyunmasına ihtimal verilemez. Refet Paşa, demecinin sonunda bundan sonra gazetelere açıklama yapmayacağını söylediği için “propaganda” yoluyla iktidara getirme ihtimali de yoktur³⁷. İleri gazetesi ile aynı çizgiyi izleyen Müstakil gazetesinde de yine aynı konu üzerine fikir yürütülmüş ve çetecilik yanında “hükümeti devirmek” seçeneği üzerinde durulmuştur³⁸.

Refet Paşa'nın istifasını ve demecini değerlendiren gazeteci-yazarlardan biri de Hüseyin Cahit (Yalçın)'tır³⁹. Hüseyin Cahit, eski İttihatçılara ve Milli Mücadele'nin öncü kadrosuna karşı bir “güvensizlik ve husumet” olduğunu ifade ederek, bu güvensizliği ve husumeti suni olarak beslemek suretiyle menfaatini sürdüren kimselerin varlığına işaret etmektedir. Ona göre, Milli Mücadele'nin başından itibaren birlikte ve fedakârca çalışmış isimlerin yerinde, “milli hareket”i arkadan vurmaya çalışmış Ferit Bey'i görmenin kamuoyunda genel bir hayal kırıklığı ve üzüntüsü mevcuttur. Kamuoyunun emniyet ve sükûn bulabilmesi için “iş başına” milli hareket içerisinde birincil derecede rol almış, iktidarlarının ve seciyelerinin yüksekliği ile temayüz etmiş kimseler gelmelidir. Refet Paşa'nın “şahsi bir emel beslemek” ithamı altında kalmamak için istifa ettiğini düşünen Hüseyin Cahit, bu emelin gerçekleşmesinin memleketin hayrına olacağı kanaatinde⁴⁰.

³⁴ Sultan Abdülhamit'e akıl hocalığı yapan dönemin Rifai Şeyhi.

³⁵ Grigori Rasputin, Rus hanedanlarına akıl hocalığı yapan ve tesirinden kimsenin kurtulamadığı iddia edilen kişi.

³⁶ Nuri, “Gazi'nin Yararı”, nr. 2230.

³⁷ İleri, 3 Mayıs 1340/1924, 2230.

³⁸ Müstakil, 2 Mayıs 1340/1924, nr. 74.

³⁹ Hüseyin Cahit, “Bir İstifa Münasebetiyle”, Tanin, 3 Mayıs 1340/1924, nr. 561.

⁴⁰ Cahit, “Bir İstifa Münasebetiyle”, nr. 561.

Aynı gazetede Refet Paşa'nın istifasını ve demecini ele alan yazarlardan biri de İsmail Müştak (Mayakon)'tır⁴¹. İsmail Müştak, Refet Paşa'nın istifasını “*beklenmeyen ve makul olmayan*” bir hareket olarak değerlendirmektedir. Ona göre bu istifa, “*düşman cephaneliğini ateşlerken dikkatsizlikle kendisi de berhava olan feda-yı neferin şuursuz fazileti*”ni bile taşımamaktadır. Refet Paşa, bir meseleyi halledelim derken yeni bir meşgale açmıştır. Paşa'nın, istifasını dayandırdığı sebepleri “*mübalağalı bir tevehhüm*”, bu istifadan beklenen gayeyi ise nefesine aşırı güven olarak değerlendiren İsmail Müştak, istifa olayının “*tevehhümün insanlarda muhakemenin sükûn ve itidali sarsması*” nedeniyle mazur görülebileceğini ancak istifadan beklenen gayenin “*sonu gelmez hayalperestane bir yol*” olduğu kanaatinde. İsmail Müştak'a göre, Ferit Bey'e gösterilen husumetin ve desteğin Refet Paşa ile ilgisi yoktur. Paşa'nın istifasını mücadeleden korktuğuna yoramayacağını ifade eden İsmail Müştak, bunun “*bezginlik*” ve “*Boğaziçi ikliminin beslediği tenperverlik*” den kaynaklandığını düşünmektedir.

İsmail Müştak, Refet Paşa'nın inkılap arkadaşlarını iş başına getirme arzusuna ise şu şekilde yaklaşmaktadır⁴²: “*...Hükümet mevkiine, Gazi Paşa'nın inkılap arkadaşlarını getirmek behemehâl yegâne çare-i selamet midir, bir inkılaptan doğan müesseseleri yaşatmak için mutlaka o inkılabı yapanlar mı iş başına gelmelidir? Bunu kati olarak kestirmek mümkün değilse de Refet Paşa'nın bu nazariyesinin doğru olduğu kabul edilse bile İstanbul mebus-ı muhteremini bu gayeye isal edecek yol Şişli'deki apartmandan değil, Ankara'daki Meclis binasından geçtiğine şüphe yoktur. İğbirar ve infial-i yeis ve fütur gibi menfi neticelerde tecelli ettiği zaman kıymeti ne ise Refet Paşa'nın Meclis haricinde kendisine aradığı saha-i cidalin kıymeti de o dur. Fazla olarak şunu da söylemek isteriz ki; İstanbul halkı kendi mebuslarına, beğenmedikleri vaziyetlere arkalarını çevirmek için değil, böyle vaziyetler karşısında yüz yüze çarpışmak için rey vermiştir. Hükümetin işleri iyi gitmiyorsa Refet Paşa bunu İstanbul'da matbuat sütunundan değil, Ankara'da millet kürsüsünden söylemeli idi. Hakiki yol budur, evet tarifi şatafatlı bir edebiyat-ı siyasiyedir ki ancak bir gazete bayrağı kadar müsmir olabilir.*”

Refet Paşa'nın istifasını ve demecini değerlendiren yazarlardan biri de Ahmet Emin (Yalman) olmuştur⁴³. Ahmet Emin, makalesinin başında Refet Paşa'nın Trakya'nın teslimi için İstanbul'a geldiğinde nasıl büyük bir coşku ve muhabbetle karşılandığını hatırlattıktan sonra, “*Günler geçti. Refet Paşa müstesna günlerin yadigârı olan müstesna mevkiini muhafaza edemedi. Mebusluk vazifesi ile meşgul olmadı. Menfi bir vaziyette kaldı. Halk nazarında da umumi işlere müspet alaka göstermez, zevk ve sefaya düşkün bir zat mahiyetini kesbetti..*”

⁴¹ İsmail Müştak, “*Refet Paşa'nın İstifası*”, **Tanin**, 4 Mayıs 1340/1924, nr. 562.

⁴² Müştak, “*Refet Paşa'nın İstifası*”, nr. 562.

⁴³ Ahmet Emin, “*Refet Paşa'nın İstifası*”, **Vatan**, 2 Mayıs 1340/1924, nr. 382.

tespitini yapmaktadır. Bugün Refet Paşa'nın mebusluktan çekilmesiyle İstanbulluların gözü önüne birkaç sene önceki Refet Paşa'nın geleceğini ifade eden Ahmet Emin, meselenin basit bir istifa olmadığı kanaatinde. Refet Paşa'nın siyasetten çekilerek eski arkadaşlarını bir araya getirme emelinde başarılı olmasını kalben temenni eden Ahmet Emin, sözlerini şu şekilde devam ettirmektedir⁴⁴: “Çünkü memleket vifak ve ahenge muhtaçtır. Liyakatli evladından hiçbirinin faalane sayından müstağni değildir. Bir takım liyakatsizler ancak dünkü arkadaşların arasını bozmak suretiyle birer tufeyli mevkii temin etmeye muvaffak olmuşlardır. Dün birinci safta bulunan mücadele arkadaşlarının vatanın büyük menfaatlerini kendilerinin küçük infiallerinden daha mühim görmeleri ve birleşmeleri lüzumunu pek çok defalar bu sütunlarda müdafaa ettik. Memleketin cidden buna ihtiyacı vardır. Mustafa Kemal Paşa muazzam bir inkılap ve salah programı yapmaya ve bunun esaslarını akla sığmaz bir süratle fiil haline koymaya kadir bir dimağ sahibidir. İsmet Paşa inkılabın hedeflerini cüretkârane bir surette kavramış, çok meziyetli yeri doldurulmaz bir devlet adamıdır. Fakat bugün yaptığı iş, müspet kuvvetlerini hatta sıhhatini, kendi kuvvetiyle ayakta duramayan bazı entrika erbaini-bittabi safvet-i kalple- himaye gibi menfi bir maksat için ısrar etmek ve yıpratmaktır. Pek ağır olan yük umumun itimadını haiz liyakatli arkadaşlarla taksim edilecek ve mütehassısların yardımından azami istifade yoluna gidilecek olursa bu memlekette yeni bir sistem ve yeni bir idare makinesi kurmak mümkün olur. Bu yola gidilmeyip entrikacılar teşci edilirse politikacılık sahasındaki felaketli tecrübeler bir defa daha tekrar edilmiş olacaktır.”

Ahmet Emin, makalesinin devamında Damat Ferit Hükümeti'nde Nafia Nazırı olarak Milli Mücadele'nin aleyhine çalıştığı tescillenen Dâhiliye Vekili Ahmet Ferit Bey'in bakanlığı ile ilgili ortaya çıkan yolsuzluk ve usulsüzlük iddialarına değinmiş ve bütün bunlara rağmen bakanlık koltuğunda tutulmasına işaret etmiştir.

Ahmet Emin, bir sonraki makalesinde tekrar Refet Paşa'nın istifasına ve demecine temas ederek şu değerlendirmelerde bulunmuştur⁴⁵: “Bugünlerde ortaya bir Refet Paşa meselesi çıktı. Ferit Bey meselesinde olduğu gibi bu meseleye de biz teşrih ettiğimiz nokta-i nazardan baktık. Refet Paşa'nın istifa etmekle doğru hareket edip etmediği ayrı bir meseledir. Paşa'nın diğer fikirleri de münakaşa kabul edebilir. Fakat Milli Mücadele esnasında temeyyüz eden şahsiyetlerden azami istifade hususundaki fikrini mahdut politikacılardan başka tasvip etmeyecek kimse yoktur. Tarih her türlü mahdut insanları en sıkı bir elekten geçirerek en yükseklerle çıkarır. Bu insanlar bir millet için en kıymetli bir sermaye teşkil ederler. Bizim vaziyetimizde bir memleket tarihi bir istifâ' neticesinde temeyyüz eden şahsiyetlerden hiçbirinin

⁴⁴ Emin, “Refet Paşa'nın İstifası”, nr. 382.

⁴⁵ Ahmet Emin, “Mesele Nerededir?”, **Vatan**, 8 Mayıs 1340/1924, nr. 386.

tam faaliyetinden müstağni olamaz. Bu hakikat hiçbir nevi mugalata ile unutturulamaz. Kendi kendimizi aldatmakta hiçbir kârlı cihet yoktur. Bu şahsiyetler arasında kısmen eşhas-ı salise tarafından entrikalar yapılmış ve araları bozulmuştur, kısmen de arada düne ait fikri ihtilafları vardır. Fakat bugün artık menfi devirden müspet devre geçmiş bulunuyoruz. Memleketin maddi noksanlarını itmam için açılacak mücadeleye hiçbir esaslı fikri ihtilafları karışamaz. Zararlı işbirar ve infiallerin samimi surette bertaraf edilmesinden müstefid olacak memleketdir. Yapılacak iş herkese büyük şeref hisseleri ifraz edecek kadar vasideir.”

Refet Paşa'nın istifası ve demeci üzerinde en fazla duran Mehmet Asım (Us) olmuştur. Mehmet Asım, kaleme aldığı iki ayrı makalede bu istifayı ve demeci farklı açılardan değerlendirmiştir. Mehmet Asım, bu makalelerinin ilkinde Refet Paşa'nın verdiği demeciyle “*Ferit Bey Meselesi*”ni hallettiğini ancak ortaya bir “*Refet Paşa Meselesi*” çıkardığını belirtir⁴⁶. Ona göre, Refet Paşa'nın demeci, “*Ferit Bey Meselesi*”ni halletmiş ve açıklığa kavuşturmuştur. Fakat kendi meselesini yeterli derecede izah edememiştir. Mustafa Kemal Paşa ile eski arkadaşlarının arasında ayrılık çıkartanların kimler olduğu, eski arkadaşları iş başına getirmekten tam olarak ne kastedildiği, istifadan sonra nasıl ve ne şekilde çalışacağı demecinde tam olarak açıklanmamıştır. Mehmet Asım, Refet Paşa'nın demecinin bu noktalarındaki muğlaklığa işaret ettikten sonra Paşa'nın siyasi hedefinin “*muayyen işlerle muayyen fikirleri yürütebilmek için sayılı kimseleri de iş başına geçirmek*” olduğunu belirtmektedir ve bu ayrılığın “*siyasi muhasebe*”nin değil “*umumi ve samimi*” bir birlik faaliyetinin başlangıcı olmasını temenni etmektedir⁴⁷.

Mehmet Asım, ikinci makalesinde Refet Paşa'nın istifasından sonra ne yapacağına odaklanmakta ve Paşa'ya bazı tavsiyelerde bulunmaktadır⁴⁸. Mehmet Asım, Refet Paşa'nın mebusluktan istifa ettikten sonra sadece asker sıfatını taşıyan bir insan olarak hassas bir konumda bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu tarihten sonra siyasi girişimlerde bulunmasının kötü yorumlanacağını, askeri düzen açısından bazı sakıncalar doğuracağını Refet Paşa'ya hatırlatan Mehmet Asım, Paşa'nın demecinden sonra bir daha gazetecilere demec vermemesini, içinde bulunduğu konumun hassasiyetini idrak etmiş olmaya yormaktadır. Refet Paşa'yı askerlik sıfatıyla telif edilemeyecek bir duruma düşmemesi konusunda uyarılmaktadır. Mevcut durumu bu şekilde okuyan Mehmet Asım, Refet Paşa'nın bundan sonra eski arkadaşları arasında resmi vaziyetlerin müsaadesi dâhilinde yeniden samimi münasebetler kurmaya çalışabileceğini, bunda başarılı olduğu takdirde memleket hesabına kazanç elde edilmiş olacağı

⁴⁶ Mehmet Asım, “*Meseleden Meseleye*”, **Vakit**, 2 Mayıs 1340/1924, nr. 2281.

⁴⁷ Asım, “*Meseleden Meseleye*”, nr. 2281.

⁴⁸ Mehmet Asım, “*Refet Paşa Ne Yapacak?*”, **Vakit**, 4 Mayıs 1340/1924, nr. 2283.

kanaatindedir. Bu yöntemin dışında, iktidarda bir kabine varken ve Meclis uzun bir süre için tatile girmişken hususi mesai sarf ederek yeni bir kabine oluşturma çabasına girmesinin “*muvaffakiyeti şüpheli*” ve “*tehlikeli*” olabileceğini düşünmektedir.

Refet Paşa'nın demecini, “*ihtilale hizmet etmiş olan bazı erkânın kalplerindeki yaranın*” ortaya çıkması açısından faydalı bulan Mehmet Asım, siyasi ve idari hukuk kuralları açısından bu yaranın ihmal edilebileceğini ancak “*hayat dersleri*” açısından böyle olmadığına işaret etmektedir⁴⁹: “*Bahusus hayatı daimi inkılaplar içinde gelip geçen milletlerin bilmesi lazım gelen dersler vardır. Son on beş yirmi senelik tarihimiz bize kâfi derecede gösterdiği bu derslerden istifade etmiş isek, bu tarzda kanayan yaraları mümkün olduğu kadar sarmak ve tedavi etmek zarureti hissetmeliyiz. Nasıl sarmalı ve ne suretle tedavi etmeli? Bunu takdir etmek, öyle zannediyoruz ki bin türlü ihtilal fırtınalarından geçirerek mümkünü kurtarmış olan rehberler için müşkil bir iş olmasa gerektir.*”

Görüldüğü üzere Mehmet Asım, ihtilal arkadaşları arasındaki “*kanayan yaraları sarmak ve tedavi etmek*” vazifesini “*rehberler*” den beklemektedir.

Refet Paşa'nın istifası ve demeci üzerine yazılmış ve burada ele alacağımız son makale Vakit gazetesinde imzasız olarak yayımlanmıştır⁵⁰. Yazara göre, Refet Paşa'nın siyasi hedefi, mücerret sahada ele alındığında “*fesat*”, “*fitne*”, “*menfaat*” silahını kırmaktır. Paşa'nın bu silahı kırmak için ilk hamlesi “*iktidar erbabı*”nı birbirine düşürenleri aradan atarak bunları birbirine bağlamak ve memleket yolunda bir ve birlikte yürütmektir. Bu siyaset sayesinde “*memleket için büyük bir acı teşkil eden fenalıklar*” ortadan kalkacaktır. Yazar, Refet Paşa'nın “*bugünü dün gibi muzaffer, yarını dün kadar mesut kılabilmek için beş arkadaşını iş başında görmeyi*” hedeflediğini, idaredeki fenalıkları ortadan kaldırmak için Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa gibi isimleri “*amil ve nafiz*” birer makama getirmek istediğini ifade etmektedir⁵¹.

Bütün bu tartışmalara genel olarak bakıldığında dikkati çeken husus, beş ay sonra resmiyet kazanacak olan TPCF'nin kurucu isimlerinin bu sıralarda birlikte anılmış olmasıdır.

Sonraki günlerde basının Refet Paşa'nın demecine gösterdiği ilgi azalmış ancak Refet Paşa'ya dönük yıpratma amaçlı haberler basında yer almaya devam etmiştir. Refet Paşa'nın “*köşklerinin, çiftliklerinin olduğu*”⁵², “*Çatalca taraflarında bir çiftlik için on beş yirmi bin lira harcadığı*”⁵³, Paşa'nın servetinin kaynağının “*Demirci Efe'den kalan altınlar*”⁵⁴ olduğu

⁴⁹ Asım, “*Refet Paşa Ne Yapacak?*”, nr. 2283.

⁵⁰ “*Beyanatın Tahlili*”, **Vakit**, 3 Mayıs 1340/1924, nr. 2282.

⁵¹ “*Beyanatın Tahlili*”, nr. 2282.

⁵² **Müstakil**, 18 Mayıs 1340/1924, nr. 88.

⁵³ **İleri**, 10 Mayıs 1340/1924, nr. 2235; **Tevhid-i Efkâr**, 10 Mayıs 1924, nr. 4061-1033.

⁵⁴ **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1340/1924, nr. 13. s. 4.

şeklinde haberler yapılmıştır. Refet Paşa'nın şahsi servetiyle ilgili haberler taşra basınına kadar sirayet etmiştir⁵⁵.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısıyla TBMM, Musul Meselesi nedeniyle acilen toplantıya çağırılmıştır⁵⁶. Refet Paşa, Rauf Bey'in ricası üzerine istifasını geri alarak Meclis toplantılarına katılmıştır⁵⁷. Refet Paşa'nın demecinin tekrar basının gündemine gelmesi, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'nın askeri müfettişlikten istifalarını vermeleri ile olmuştur. Vakit gazetesinde, Refet Paşa'nın demecinden aktarmalar yapılarak Kâzım Karabekir ile Ali Fuat Paşa'nın istifaları ile Refet Paşa'nın demeci arasında bir bağ olup olmadığı irdelenmiştir⁵⁸. Diğer taraftan Meclis'in 8 Kasım 1924 tarihli oturumunda Yunus Nadi'nin, Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilanından sonra söylediği sözlere ve Refet Paşa'nın demecine atıf yaparak Türk milletinin fikirlerinin karmakarışık edildiğini dile getirmesi üzerine Refet Paşa kürsüden kendini savunmak zorunda kalmıştır⁵⁹. Sözlerine “*saltanatçı*” olmadığını ve ilk günden itibaren bunu açıkça ifade eden biri olduğunu ifade ederek başlayan Refet Paşa'ya, Cebelibereket Mebusu İhsan Bey, “*Çin Cumhuriyeti gibi generallerden mürekkep bir Cumhuriyet yapmak istediniz*” diyerek tartışmalara neden olan demecini gündeme getirmiştir⁶⁰. Bunun üzerine Refet Paşa, bahsi edilen demecinden sonra basında çok şeyler yazıldığını, generaller hükümeti kurmakla, çetecilik yapmakla, Demirci Efe gibi dağa çıkmakla itham edildiğini hatırlatarak bütün bu iddialara reddetmiştir. Vekillikten istifa ettikten sonra asker sıfatıyla gazeteye demeç vermeyi doğru bulmadığını sözlerine eklemiştir.

Refet Paşa'nın konuşması sık sık kesilmiş “*Halifeci misiniz, Cumhuriyetçi misiniz? İnhisarçı mısınız?*” gibi sorular yöneltilmiştir. Refet Paşa, bu sorulara karşılık olarak “*İnhisarçı da değilim, halifeci değilim, padişahçı değilim*” şeklinde cevap vermiştir. Kılıç Ali Bey'in “*Saltanatçılıkla beraber inhisarcılık*” diyerek söze karışması üzerine Refet Paşa şunları söylemiştir⁶¹: “*Zorla dedirtekseniz o başka? Bir insana kırk kere deli deseler, delirir gider, siz de bana zorla dedirtmek mi istiyorsunuz. Efendiler! Eğer Bakkal Ahmet Ağa ben saltanatçı değilim derse Allah razı olsun deriz. Ben Bakkal Ahmet Ağa değilim, ben bir mebusum, siz illa bana saltanatçı diyorsunuz, değilim be efendim; bu fikir lehimizde değil aleyhimizdedir. Bana*

---

⁵⁵ Mersin'de çıkan Doğru Öz gazetesinde yer alan “*Hesap Zamanı*” başlıklı bir makalede, Refet Paşa'dan ulusal basında gündeme gelen şahsi servetinin hesabı sorulmaktadır. Maalesef, Doğru Öz'ün bu nüshasına ulaşamadık. Fakat makalenin metni ulusal basına yansımıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1340/1924, nr. 13; **Müstakil**, 18 Mayıs 1340/1924, nr. 88.

⁵⁶ Yeşil, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi**, s. 213.

⁵⁷ Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 108.

⁵⁸ **Vakit**, 31 Ekim 1340/1924, nr. 2457.

⁵⁹ **TBMMZC**, İ. 4, I, (8 Kasım 1340/1924) s. 131.

⁶⁰ **TBMMZC**, İ. 4, I, 1, s. 132.

⁶¹ **TBMMZC**, İ. 4, I, s. 134.

mutlaka saltanatçısın demek, Cumhuriyet fikrine muzırdır. Binaenaleyh kaldı mı efendiler bir şüpheniz? Cumhuriyetçiyim, keskin bir Cumhuriyetçiyim. İlk gününden son gününe kadar cumhuriyetçiyim.”

Meclis'teki karşılıklı bu atışmalardan bir gün sonra Refet Paşa, Halk Fırkası'ndan istifa etmiştir⁶². Kısa bir süre sonra ise Refet Paşa, resmen kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılmış ancak ilginçtir Parti'nin yönetim kurulunda yer almamıştır⁶³. Parti programının açıklanmasından sonra basına yaptığı bir açıklamada hükümet merkezinin, gerek İstanbul'un gerekse memleketin menfaati gereği İstanbul'a taşınması gerektiğini dile getiren Refet Paşa, bu sözleriyle tepki çekmiştir⁶⁴. TPCF'nin parti programında yer verilmeyen bu konuyla ilgili görüş beyan etmesinden dolayı Mehmet Asım, Refet Paşa'nın TPCF içindeki rolünü şu şekilde değerlendirmiştir⁶⁵: “Şüphe yok ki Refet Paşa, “*Terakkiperver Cumhuriyet*” firkasının teşkiline şahsı itibariyle birinci derecede değilse mutlak ikinci derecede amil olmuştur. Bu nokta-i nazardan firkanın teşkili bir şeref davet ederse, Refet Paşa bunu herkesten evvel kendi üzerine alabilir. Fakat diğer taraftan Terakkiperver Cumhuriyet firkasının eğer bir gün Cumhuriyet Halk fırkası gibi ikiye ayrıldığını görürsek yine bunun amili- öyle tahmin edilir ki- bizzat Refet Paşa olacaktır. Bu takdirde yeni fırkayı toplamak şerefini alan Paşa, onu dağıtmak şerefini de başkasına vermeyecek demektir. Filhakika Refet Paşa vaktiyle (*Akşam*) gazetesine verdiği mülakat ile Halk Fırkası'nda iftirak hadisesini ihzar etmiş idi. Şimdi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası teşkil ettikten sonra İstanbul'a gelir gelmez gazete muhabirlerine verdiği bir mülakat ile de yeni firkanın başlıca erkân-ı müessisi arasında bazı mühim meselelerde ehemmiyetli fikir ihtilafları olduğunu ihsas etmiştir.”

Görüldüğü üzere Mehmet Asım, TPCF'nin ortaya çıkmasında Refet Paşa'nın verdiği demeciyle çok önemli bir rol üstlendiğine işaret etmektedir. Bu tarihten sonraki süreç hem Refet Paşa için hem de TPCF için ayrı bir öneme sahip olmakla birlikte konumuzun dışında kalmaktadır.

---

⁶² **Vakit**, 10 Teşrin-i Sani 1924, nr. 2467.

⁶³ Yeşil, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi**, s. 190.

⁶⁴ **Vakit**, 21 Teşrin-i Sani 1340/1924, nr. 2478

⁶⁵ Mehmet Asım, “*Refet Paşa'nın Bir Sözü*”, **Vakit**, 22 Teşrin-i Sani 1340/1924, nr. 2479.

SONUÇ

Refet Paşa'nın gazete sayfaları arasında unutulmuş ve ilk defa bu çalışmada tam metnini verdiğimiz demeci, tarihî ve siyasî açıdan önemlidir. Tarihi açıdan önemlidir çünkü Refet Paşa'nın Milli Mücadele ile ilgili verdiği bilgileri içermesi nedeniyle kaynak niteliğindedir. Ayrıca bu bilgiler, Refet Paşa gibi Milli Mücadele'nin öncü kadrosu arasında yer almış tarihî bir şahsiyetten “nadir bilgiler” olması açısından kıymetlidir. Siyasî açıdan önemlidir çünkü tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa bu demecede, Mustafa Kemal Paşa ile silah arkadaşları arasındaki bağların Milli Mücadele'nin başlarındaki kadar sağlam ve samimi olmadığı yönündeki söylentiler, kamuoyu önünde Refet Paşa tarafından dillendirilmiş ve tasdik edilmiştir.

Refet Paşa'nın mevcut idari durumdan memnuniyetsizliğini dile getirmesi ve eski arkadaşlarını iktidar mevkiinde görmek arzusunda olduğunu açıkça ifade etmesi siyasî duruşu ve tavrı açısından önemlidir. Bu çalışma, Refet Paşa'nın bu demecinin TPCF'nin ortaya çıkmasında bugüne kadar yeterince fark edilmeyen çok önemli bir yere sahip olduğu ortaya çıkarmakla beraber TPCF'nin kuruluşu açısından sonun başlangıcı olduğunu savunmaktadır. Refet Paşa'nın siyasî arzusunun iktidar cephesinde tasvip görmemesi, Milli Mücadele'nin öncü kadrosuna TPCF çatısı altında toplanmak dışında bir seçenek bırakmamıştır. Son olarak bu demecin, siyasî açıdan önemine şu da ilave edilmelidir ki; Refet Paşa'nın demeci, Dahiliye Vekili Ferit Bey'in istifasında önemli bir etken olmuştur.

Refet Paşa'nın demecinin ne kadar önemli olduğunun en açık göstergesi kamuoyundaki yankısı olsa gerekir. Çalışmada detaylı olarak incelendiği üzere Refet Paşa'nın demecinin lehinde ve aleyhinde çok sayıda makale kaleme alınmıştır. Bu makalelerde, Refet Paşa'nın demeci farklı açılardan irdelenmiştir. Gerek iktidar-muhalefet ilişkilerini anlamak açısından gerekse dönemin yazarlarının olaylara bakış açısını ve tutumunu tespit edebilmek bakımından yapılan bu değerlendirmeler önemlidir. “*Susmanın söylemekten daha müşkil*” hale geldiğini düşünerek verdiği bu demecin, Refet Paşa'nın hayatının en zor ve ıstıraplı siyasî günlerine başlangıç teşkil ettiğini söyleyebilir.

KAYNAKÇA

1- Resmi Yayınlar

TBMMZC (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi)

2- Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

İleri

Müstakil

Tanin

Tevhid-i Efkâr

Vakit

Vatan

3- İnceleme Eserleri ve Anılar

KAYA, Halit, **Refet Bele. Askeri ve Siyasi Hayatı (1881-1963)**, Bengi Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2010.

TEVETOĞLU, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara 1971

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, Arba Yay., 2. Baskı, İstanbul 1995.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınları, İstanbul 2012.

YEŞİL, Ahmet, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi**, Cedit Neşriyat, Ankara 2002.

YURTSEVER ATEŞ, Nevin, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal Yayınevi, I. Baskı, İstanbul 1994.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)** Çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yay., 5. Baskı İstanbul 2016.

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk (1919-1927)**, Haz. Zeynep Korkmaz, ATAM, Ankara 2002.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, Yay. Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, II, Temel Yayınları, İstanbul 2002.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Yay. Haz: Erol Şadi Erdiñç, II, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1997.

4- Makaleler ve Tezler

CİHANGİROĞLU, Aslı, “Refet Bele (1881-1963)”, **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi** (Mayıs 2009), s. 44-48.

KAYA, Halit, “Milli Mücadele ve Refet (Bele) Paşa”, **KHO Bilim Dergisi**, S. 2 (2013), s. 22-59.

ÖZDEMİR, Mehmet, **Refet Bele**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü(Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1992.

SEZGİN- ŞAYLAN, Ömür-Gencay, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **CDTA**, VIII, İstanbul 1983, s. 2043-2051.

YEŞİL, Ahmet, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Kimliği”, **Türkler**, XVI, (Ankara 2002) s. 546-551.

YÜCEER, Saim, “Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Türkler**, XVI, (Ankara 2002) s. 534-546.

ZÜRCHER, Erik Jan, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Muhafazakârlık**, V, İstanbul 2006. s. 40-54.

Ek-1: Refet Paşa'nın Ali Naci (Karacan)'a Verdiği ve 2 Mayıs 1924'de Akşam Gazetesi'nde Yayımlanan Demeci

Gazetelerin Ferit Bey hakkında yazdıkları birçok şeyler arasında Samsun'da 3. Kolordu Kumandanı sıfatıyla bulunduğum sıralarda bana yazdığı bir telgrafın da mevzubahis edildiğini gördüm. Bu, birkaç günden beri devam edip gidiyor. Gazetenizin ve İleri gazetesinin iki gün evvelki başmakaleleri de başka başka tarzlarda, bu meseleyi beni daha ziyade alakadar edecek surette mevzubahis ettiler. Diğer taraftan buna ait olmak üzere Ferit Bey'den de hususi bir telgraf aldım. Bunların hepsine rağmen yevmi siyasetten hariç olmak, kalmak, bu meseleye hiçbir suretle karışmamak istiyordum. Gazetelerin muhtelif müracaatlarına muhatap olmak imkânını ortadan kaldırmak yegane yapılacak şeydi. Fakat neşriyatın arkası kesilmedi ve ilelebet gazete muhabirleriyle temas etmemeyi temin etmek bittabi mümkün değildir. Bana yazılan telgraf hakkında iki metin neşrolundu. Efkâr, daha karıştı. Dün akşam bana tesadüf eden “İkdam” gazetesi muhabiri, bugün, gazetesinde bazı şeyler neşretti. Ferit Bey için : “*O yapıştığı yerden kolay kolay çıkmaz*” dediğimi bana atfen yazdı. Günün dedikodusundan kaçtığıma nazaran böyle bir cümle sarf etmediğimi söylemeyi bile zait görüyorum. Bu vaziyet karşısında, susmak söylemekten daha müşkil oldu. Azmime, kararına rağmen günün siyasetine, dedikodusuna karışmamak imkânını bulamadım. Düşündüm ve karar verdim. Vaziyeti etraflıca teşrih etmek için biraz uzunca söyleyeceğim.

Evvela Ferit Bey'in telgrafından ve sonra da “Akşam” ve “İleri”nin zikrettiğim başmakalelerinden bahsedeceğim: Ferit Bey'in bana yazdığı telgraf metni olarak “Tanin” de ve “Vatan” da bir sureti neşrolundu. Bunlardan “Vatan” da neşrolunan suret tamamen aslına mutabıktır. “Tanin” de neşrolunan suretteki daha ağır kelime ve cümleleri havi telgraf doğru değildir ve Ferit Bey'den ne resmi, ne hususi bir surette bu cümleleri havi bir telgraf bana yazılmamıştır. “Vatan”daki metin İstanbul'da Sadaret telgrafhanesinden Samsun'a yazılmış ve oradan bana telefonla tebliğ olunmuştur. Aynı zamanda telgrafname sureti Samsun'dan Trabzon tarikiyle o zaman Erzurum'da bulunan arkadaşlara da telgrafla bildirilmekte idi. Resmen yazılan bu telgrafın bittabi 3. Kolordu dosyalarında sureti bulunduğu gibi, o zaman Samsun'da bulunan ve telefonla bana telgrafın tebliğine tavassut eden Mutasarrıf Hamit Bey'in nezdinde, Trabzon Kumandanlığında, Erzurum'da suretleri veyahut hülasaları bittabi mevcuttur.

Evveleminde gazetelerdeki neşriyatın membaini anlayamamıştım. Ferit Bey'den bu defa aldığım hususi telgrafta “*Trabzon'da bulunan Hamit Bey'in bu meseleyi meydana attığı*”

bildiriliyor. Rüştü Paşa da sabıkan Trabzon vali ve kumandanı bulunduğu için malumatını oradaki zaman-ı memuriyetine istinat ettiriyor. Yalnız Rüştü Paşa'nın gazetelere verdiği metin aslının tamamen aynı olmadığı için bunun ancak o zaman Trabzon telgrafhanesince kendisine verilen veya hafızasında kalan bir hülasa olduğuna hükmetmek lazım gelmektedir. Ferit Bey'in Anadolu ajansı ile neşredilen tezkibinde, aramızdaki bazı hususi muhaveratın su-i tefsir ve tevil edilmiş olması lazım geldiğini söylediğini gazetelerde gördüm. Ferit Bey'in bu tarz beyanı metnin “*Vatan*” da neşrinden evvel idi. O zaman gazetelerde Ferit Bey'e atfen ağır cümleler mevzu bahis olmakta idi. Böyle bir şeyi yazmadığından emin olan Ferit Bey ise herhangi bir muhaberenin tevil edilmiş olduğunu zannederek bunu söylemiş olsa gerektir. Yoksa neşrolunan metin heyet-i vükela namına yapılan bir tebliğdir. Bu noktaya gelince daha eski zamana ait bazı izahatta bulunmak zarureti hasıl oluyor.

Harb-i Umumi'yi takip eden mütareke günlerinde ben İstanbul'da umum jandarma kumandanı idim. Müstevlilerin maksadının ne olduğunu ve o zamanki Babıali hükümetlerinin bizi nereye götürmekte olduklarını kolaylıkla anladım. Asayiş ihlal edecek herhangi bir vakıanın zuhuru memleketi işgal etmek için müstevlilere bir sebep teşkil etmeye kâfi idi. Fakat memleketi işgal ve taksim fikirleri sarahatle görülüyordu. Bir taraftan hemen kâmil mahvolan jandarmayı yeniden teşkile çalışıyordum, diğer tarafından yeni ve büyük bir mukavemetin esaslarını hazırlamak için muhtelif çarelere başvuruyordum. Bu suretle İstanbul'da yekdiğeriyle doğrudan doğruya teması olmayan ve fakat birbirinden az çok haberdar olan muhtelif teşekküller için çalıştım. Gariptir ki, bugün birbirleriyle kavga eden Ferit ve Hamit Beylerden her biri bu muhtelif teşekküllerden birine mensup idiler. Binaenaleyh, kendilerine karşı birçok hatalarım olan ve yekdiğeri hareketinden pek çok malumattar bulunan bu zevatın münakaşalarında söz söylemek gibi bir vazife karşısında bulunuyorum. Bunun için düşündüklerimi ve kanaatimi olduğu gibi izah etmek bir kat daha zaruri oluyor. Bu meyanda Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretleri'nden de kemal-i hürmetle bahsedeceğim. Müsaadelerine müracaat etmeden kendilerinden bahsedişimi mazur görmelerini rica ederim. Bana bu cüreti veren vaziyetin zaruretidir.

Gazi Paşa hazretleriyle Anadolu'ya geçmek ve orada bir mukavemet tesis etmek kararını vermiştik. Bunun suret-i tatbikini düşünüyorduk. O günlerde Ferit Paşa ve Mehmet Ali Bey, Gazi Paşa hazretlerine bütün bütün başka bir fikirle Anadolu'daki müfettişliği teklif ettiler. 1335 senesi Mayıs'ının 15. Günü Yunanlılar İzmir'i işgal etmişler, vazifesi hakkında son talimatı almak üzere o gün Babıali'ye giden Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgalinden haberdar olmuş, davetleri üzerine o gün akşamüzeri Harbiye Nezareti'ne kendilerine mülaki oldum. Teklifleri üzerine ben de Sivas'taki kolordunun kumandasını deruhte ederek ertesi günü hareket

kararını verdik. Ve Damat Ferit Kabinesi o sırada vaziyeti müşkülleşen Adana valiliğine Ferit Bey'in tayinini düşünüyordu. Ferit Bey, İstanbul'da kalarak siyaseten çalışmak veya Adana'ya gitmek şıklarında müteredditti. Adana'ya gitmesinin muvafık olacağını söyledim. Ben Sivas'ta kolordu kumandanı bulunacak idim, o da Adana'da vali olacaktı ve beraber çalışacaktık. Hareket edeceğimiz gün Sabık Sivas Mebusu Vasıf Bey, teşyii etmek üzere gelmiş idi. O zaman Vasıf Bey İstanbul'da evvelce mevzubahis ettiğim muhtelif teşekküllerden birinin yine yukarıda ismi geçen Hamit Bey ve Bahaeddin Sait Beyle beraber esasını teşkil ediyordu. Ve Vasıf Bey'e Ferit Bey'in Adana valiliğini kabul ettiğini anlattım ve Ferit Bey ile aramızda hususi kuryelerle Sivas ve Adana arasında vaki olacak haberleşmelerde bir yanlışlığa ve casusluğa meydan kalmamak için "Yıldırım" ve "Demirlenin" kelimelerini mütekabilen parola makamında kullanılacağını söyledim ve bunu Ferit Bey'e tebliğ etmesini Vasıf Bey'den rica ettim. Binaenaleyh Ferit Bey, telgraf suretinin neşrinden evvel vukubulan beyanatında, paroladan bahis etmekle zannedersenem bunu ima etmek istemiştir. Dediğim gibi biz Anadolu'ya hareket ettiğimiz zaman Ferit Bey Adana'ya gelmek üzere İstanbul'da bırakılmıştı. Fakat bir az evvel de bahsettiğim veçhile Ferit Bey Anadolu'ya gelmek veya İstanbul'da kalıp siyaseten çalışmak hususlarında mütereddit idi. Biz gittikten sonra İstanbul'da kalmak ve çalışmak cihetini tercih etmiş olacak ki Adana'ya gelmedi. Biz az sonra Ferit Bey'in İstanbul'da Damat Ferit'in Nafia vekâletini kabul ettiğini öğrendik. Bu beni mütehayyir etmedi. Çünkü alelade bir içtihat meselesi telakki ettim. Zaten ne olacağını kimse bilmiyor, ne yapılacağı hakkında muayyen kararları, fikirleri, olanlarda birkaç kişiye inhisar ediyordu. Malum olduğu üzere o vakit muhtelif fikirler ve muhakemeler vardır. Anlaşmalar, dikleşmeler, siyaset-i aliye takibi suretiyle felaket-i milliyeyi tashihe çalışmalar, Avrupa, Amerika mandaları ileriye sürülüyordu. Fakat bu fikirleri takip edenler, memleketin fenalığı için değil, ancak başka çıkar yok göremediklerinden bu yolları düşünmüşlerdi. Bunların haricinde kalan ve bizim tuttuğumuz yolu tutan birkaç kişi için o zaman kullanılan en hafif tabirler ise hırs ve ikbal düşkünlüğü, maceraperestlik, sergüzcülük idi. Hayatımda daima munsif olmak istedim ve yine kemal-i insaf ile söylüyorum ki Ferit Bey'in Adana'ya gelmekten sarfinazar ederek Damat Ferit Kabinesi'ne girmesinde hiçbir sû-i niyet görmedim ve görmeyeceğim. Ferit Bey'i iktidar mevkie cezbetmiş olabilir. Fakat bu başka, sû-i niyet büsbütün başkadır. Yalnız bitaraf olmak için şunu da ilave etmek mecburiyetindeyim ki Ferit Bey'in Damat Ferit kabinesine duhulünü biz iş olduktan sonra haber aldık.

Gazi Paşa ile Samsun'a çıktık. Samsun'da İngiliz kuvvetleri vardı. Ve bizim Samsun'daki askeri vaziyetimiz çok fena bir halde bulunuyordu. Bu vaziyeti tashih etmek üzere ben Samsun'da kalmak mecburiyetinde idim. Fakat bu andan itibaren bizim alemdarımız olan

Mustafa Kemal Paşa'nın her türlü tehlikeden masun kalması için derhal dâhile hareketleri lazımdı, bunu rica ettim. Kabul buyurdular. Pek az sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Anadolu'da ne yapacaklarını İngilizler ve İstanbul'daki hükümet anladı. Gazi Paşa'yı İstanbul'a davet ettiler. Bittabi gitmedi. Samsun'a çıktığımızdan tahminen yirmi gün sonra Amasya'da karanlık bir odada, başımızda Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Ankara'dan gelen Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey ile ne yapacağımızı konuştuk ve karar verdik. Kâzım Karabekir Paşa ile şifreli muhaberelele tevhid-i amal edilmişti. O gece beş kişinin birleşen fikir ve kararları bir protokol halinde imza edildi. Ertesi gün herkes işinin başına gitmişti. Gazi Paşa Erzurum'a gitmiş, orada kongreyi toplamaya çalışıyordu. Temmuz'un dördüncü günü, Vahdettin'in ya cülus veyahut veladet günü idi, Samsun'daki İngiliz askerlerine ilaveten Batum'dan naklolunan yeni bir İngiliz taburunun Samsun'a çıkarıldığını haber aldım. Zaten buna dair evvelce bazı malumatlar elde ediyordum. İngilizler Samsun'dan Fransızlar Adana'dan ilerleyerek Sivas'ta birleşecekler ve yerleşecekler, Anadolu'yu ikiye ayıracaklar, birazda bizim hatamız yüzünden vaktinden evvel haberdar oldukları yeni mukavemet fikirlerini imha edeceklerdi. Samsun'da mutasarrıf şimdi Samsun'da bulunan Hamit Bey, fırka kumandan vekili, şimdi Fatih Ahz-ı Asker Kalemi Reisi bulunan Miralay İsmail Hakkı Bey idi. Derhal Samsun'u tahliye etmelerini, aksi halde şehrin asayişinden hiçbir mesuliyet deruhte etmemek üzere hükümet-i askeriyenin Samsun'u terk edeceğini, ileriye yürümek veyahut yeni asker ihraç etmek teşebbüsünde buldukları takdirde silahla mukavemet edileceğini, kolordu kumandanı sıfatıyla benim namıma bir ultiatom şeklinde İngiliz kumandanına tebliğ etmelerini Samsun'da mutasarrıfa ve kumandana bildirdim. Adem-i mukavemet hakkında Ferit Bey'in bana yazdığı telgrafi bugün tahtie ettiği bildirilen Hamit Bey, tamamen bitaraf olmak için söylemek mecburiyetindeyim ki, ultiatomu İngilizlere tebliğde tereddüt etti. Kumandan İsmail Hakkı Bey ise vazifesini yaptı. İngilizler mutavaat etmediler. Kumandan İsmail Hakkı Bey aldığı emir mucibince yaveri ve bir avuç adamla Samsun'un beş kilometre cenubundaki tepeye çekildi. O vakit ben de yaverim ve emirber neferimle gittim. Vaziyetimiz çok müşkül idi. Ve müşkülâtı izah etmenin şimdi bile zamanı geldiğine kani değilim. Yalnız İsmail Hakkı Bey'in ismini ve orada hazır bulunan birkaç zabitle birkaç neferin hatıralarını hürmetle yâd edeceğim. İngilizler inat etti. Biz inat ettik. İstanbul hükümeti işe karıştı, o da inat etti, fakat nihayet bizim inadımız galip geldi. İngilizler yeni asker ihracından sarf-ı nazar ettiler. Yeni çıkardıkları kıtayı Samsun'da evvelden mevcut olan İngiliz kıtasını değiştirmek için getirdiklerini söylediler ve eski kıtayı alıp gittiler. 15 Mayıs 335'te İzmir'de oynanan büyük facianın ikinci perdesi Samsun'da oynanmak istenilmişti. Bu felaketi görmekten Türk milleti masun kaldı. Bu bapta aldığımız mütemmim malumat ihraç hareketinin Vahdettin vezirinin muvafakatiyle olduğunu

bize gösterdi. Bu esnada İngiliz askeri Samsun'da ve ben de Samsun'un beş kilometre cenubunda bulunduğum sırada, heyet-i vükela namına beni Samsun telgraf hanesine çağırıldılar. Tabii İngilizlerin eline kendi ayaklarımla gidecek değildim. Telgraf hattından istifade ederek Samsun ile telefon ile muhabere ediyordum. Bu kadar gürültüyü mucip olan telgraf işte o sırada makine başına gelen Ferit Bey tarafından telgrafla Samsun'a yazılmış, Samsun'da bulunan mutasarrıf Hamit Bey tarafından da telefonla bana tebliğ olunmuş, aynı zamanda Trabzon tarikiyle de her tarafa yapılmıştı. Rüştü Paşa da bu suretle meseleyi öğrenmiştir. Meseleyi teknil bitarafılığımla hülasa ettim. Bu baptaki hükmü de teknil bitarafılığımla vereceğim. Ferit Bey Adana'ya gelecek iken İstanbul'da kalmış ve Damat Ferit kabinesine girmiştir. Ferit Bey'in heyet-i vükelanın kararını resmen bana tebliğ etmiştir. Harbiye Nazırı dururken Ferit Bey'in bunu tebliğ etmesi aramızdaki münasebet sebebiyle daha itimadbahş olacağını zannettikleri içindir. Benim kanaatime nazaran Ferit Bey bu telgrafında tamamen samimidir. Memleketin selametini orada görmüş ve aksinin mucib-i felaket olacağını zannetmiştir.

Şimdi bu münasebetle bir az daha hususi bir tarzda bana taalluk edecek şekilde yazılan başmakalelerden bahsedeceğim. Gazetenizin başmakalesinde eski vesikalardan bahsolunması doğru olmadığı ve bu tarzdaki yazılarla birçok büyüklerimizin yanlış hareketlerinin ortaya atılacağı ileri sürülüyor. Kendimi bu büyük zevat meyanında görmediğim ve şahsımı hiçbir suretle alakadar etmediği için bu fikri takdir ettiğimi söylemekte bir mahzur görmemekteyim. Memleketin hakikaten yalnız birinci derecede kıymetli değil, hatta az çok kıymetli olan insanlara pek ziyade ihtiyacı varken bugün ve yarını unutup bugün ve yarınla alakadar olmadıkça dünle uğraşmakta ne menfaat var? Başmakalenizde söylendiği vechile yalnız Ankara veya yalnız İstanbul'da değil, memleketin her bucağında, kim bilir ne kadar hatıralar, ne kadar vesikalar vardır. Fakat yine başmakalenin bir yerinde benim veya başka birinin böyle bir vesikası varsa bunu vaktiyle meydana çıkarmaması affedilmez bir şey olduğu yazılı. Bu çok kuvvetli bir karar. Ben Ferit Bey hakkında bu telgraf üzerine bugüne kadar hiçbir hüküm vermeyi düşünmedim ve bugün bunun hesabını soran yine ben değilim. Binaenaleyh, bugüne kadar bu hesabı niçin sormadığım belki mevzubahis edilebilir. Fakat evveleminde muhakemede daima munsıf olmak istedim. İkincisi ve en mühimi, memleketin geçirdiği çok elemli beş uzun sene her gün bir “*dün*” ün ferdası idi. Binaenaleyh, her gün o güne ve yarına muzır olmadıkça düne ait hesapların suali, günü değildi. Ne kadar çok büyük hataların amilleri olan çok sevdiğim arkadaşlarım var ki büyük ve mukaddes maksat uğrunda büyük büyük işler görerek düne ait hatalarını çoktan unutturmuşlardır. Benim nazarımda tarihte olanların yegâne yeri tarihin şanlı sahifeleri olacaktır. Elverir ki onlar bugünün ve yarının muzır insanları olmasınlar. Memleketin hemen her tarafında pek çok riya pek çok fenalık yaşatan ve yaratan muzır mahlûklar pek çok.

Tarihin yarattığı ve yaşattığı yüksek isimlerden, memleketin efkâr-ı umumiye denilen büyük kuvvetten başka, bu mazarratlı insanlara karşı elimizde ne var? Yoksa makale sahibi acaba Ferit Bey hakkındaki bugünkü cereyanı benim mi çıkardığı mı zannediyor? İtimat edilmesini isterim ki benim memleket için huzur ve sükûndan başka istediğim hiçbir şey yoktur ve onun içindir ki günün siyasetini, yevmi dedikoduyu çok ızdıraplı ve gayrikabili tahammül buluyorum.

İleri gazetesindeki başmakalede ise Ferit Bey'in kabinede kalması Rauf Bey ve Refet Paşa ve şürekâsının menfaati iktizasından olduğu yazılı. Hakikaten çok elemli bir şey. Ferit Bey'e hücum edenler, Ferit Bey'i yuvarlamak için, Ferit Bey'e müzahir olanlar, Ferit Bey'i tutmak için Refet Paşa'dan bahseder ise Refet Paşa'nın bu işe karıştırılmasının mantıksızlığı meydana çıkmaz mı? Refet Paşa Rauf Bey de dâhil olduğu bir tek şirket-i siyasiye de yer almıştır. Fakat bu şirketin unvanı Rauf ve Refet Paşa ve Şürekâsı değildir. Ben bu şirketten yukarda bahsettim. Bu şirket, 335 senesi Haziran'ında Amasya'nın bir karanlık odasında protokolünü imza etti. Buna bir unvan vermek lazım gelirse “ *Mustafa Kemal Paşa ve Arkadaşları*” unvanı verilmelidir. İleri gazetesindeki başmakale, hakayık-ı ahvale vakıf olanların bu şirketin re's-i kâra gelmesini çok tehlikeli, bunun memleket dâhilinde bir infilakla tevem olduğu kanaatinde bulduklarını söylüyor. Bu heyet-i siyasiyenin Rauf Bey ve şürekâsı değil, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları olduğunu söylediğine nazaran, İleri'nin bu yazılarda çok hakkı var. Fakat bunu İleri gazetesi yazmamalı idi.

Kendisiyle bir mülakatımda Suphi Nuri Bey Mustafa Kemal Paşa'nın eski arkadaşlarıyla beraber çalışmasının memlekete çok hayırlı olacağını bana söylemişti. Ve yine Suphi Nuri Bey bu heyetin işbaşına gelmesinin kimler ve ne gibiler için çok tehlike ve bir infilakla tevem olduğunu pek güzel bilir ve kendisiyle konuşmuştum. Gözlerimden yaralı ve ve iki gözüm kapalı olarak yattığım zaman kimin gelip ileri gazetesinde bana karşı az çok imalı bir tarzda intişar eden ilk makaleyi ve kimin namına neşrettiğini pek yakın bir zamanda birbirimize söylediğimizi Suphi Nuri Bey unutmamıştır. Makalenin yazılmasını Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin arzu ettiğini gazete idarehanesine gelip söylemişler. Ben Reis-i Cumhur Paşa hazretlerini bu gibi fikirlerden tamamen tenzih ederim. Nasıl ki makaleyi yazdıran zat aynı günde bir müessese-i maliye hakkında da aynı gazeteye bir fıkra derç ettirmiş ve üç gün sonra tekzip ederek hem gazeteyi müşkül vaziyette bırakmış, hem de maksadının ne olduğunu göstermiştir.

Ferit Bey kabinesinde bulunması suretiyle kabinenin düçar olacağı müşkilattan benim istifade edeceğim yine İleri'de iddia ediliyor. Eski arkadaşım ve muhterem başvekilimiz, müsaade ve muvaffakiyetlerini almadan kendilerinden bahis etmek mecburiyetinde kaldığım için beni mazur görsünler, fakat ben İstanbul'un tarz-ı idaresinin bir gün gelip kabineyi müşkil

vaziyete sokacağını o zaman hariciye vekili sıfatıyla ilk Lozan konferansından avdet eden İsmet Paşa hazretlerine hususi bir şekilde söylediğim gibi son defa Ankara'ya gittiğim ve hasta bulunduğum zaman beni ziyarete gelen müşarünileyhe biraz daha tafsilatıyla anlattım. Her vakit olduğu gibi bunda da yegâne emelim memleketin huzur ve sükûnu ve yeni tarz-ı idarenin temini muvaffakiyeti idi. Ben memleketin son vaziyetlerinde tarih, hatıra itibariyle olduğu kadar şahsi mevcudiyetimle alakadarım. Yeni idarenin selamet ve muvaffakiyeti benim için hem şeref hem de selamet meselesidir. Fakat hükümet meselesi, ileri gazetesine ilk tarizkâr makaleyi yazdıran zat gibi bazıları için menfaat meselesi oluyor. 335 senesi Haziran'ında imzalanan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları birliği manen eski kuvvetini tamamen muhafaza etmekle beraber maddeten ihtimal ki eski halde değildir. Bu her tarafta söyleniyor. Fakat şunu evvela gayet açık olarak söyleyeyim ki fikir itibariyle bugün bunlar arasında hiçbir ayrılık ve açıklık yoktur. Bu zevat icra vaziyet ve vazifesinde buldukları zaman aralarında tatbikatın şekli itibariyle nokta-i nazar farkları olmuştur. Mesela ilk günden itibaren Mustafa Kemal Paşa hazretleri memlekette düşmanın tard ve defî ile beraber aynı zamanda bugünkü inkılabı intaç etmeyi düşünmüş, takip etmiş ve bunun için muhtelif yollar aramıştır. Bunun karşısında ben tek mil kuvveti düşmanın tard ve teb'idinde teksif etmeliğimizi ve düşmanı kovduktan sonra vaziyete tamamen hakim olarak hainlerin ve fena idare edenlerin hakkından gelebileceğimizi ve istediğimiz inkılabı yapabileceğimizi düşündüm. Kimin haklı olduğunu bugün düşünmekte bile bir fayda yoktur. Sakarya Muharebesi'ni takip eden günlerin birinde Meclis icra işinde bulunanlara karşı tarizkâr bulunduğu bir günde kabine sistemini ve Erkan-ı Harbiye reisinin heyet-i vekileden hariç kalması lüzumunu serd ve müdafaa ettim. Bunun aksi terviç edildi. Ben fikrimde çok ileri gitmiştim, Müdafaa-i Milliye vekâletinden çekildim. O gün istifamı icap ettiren sistemi bilahare Gazi Paşa hazretleri terviç ettiler ve kabul ettirmekte muvaffak oldular. Bu eski hikâyeyi düşünmekte ne menfaat var? Fakat hayır, iş öyle değil, orta yerde bir takım insanlar var ki bunlar her devirde iş başında bulunan ve birbirini tutup sevmesi lazım gelen insanların ancak aralarını açmakla kendilerine mevki ve menfaat temin edebilirler.

İşte Mustafa Kemal Paşa'nın ve arkadaşlarının mahaza tatbikat hususunda hadis olan nokta-i nazar farklarından istifade ederek aralarını açmak ve kendilerini elzem birer şahsiyet şeklinde göstermek fikrini daima takip ettikleri gibi hala da bugün aynı tarz tefekkürlerin eserlerini görüyorum. Hakkımda ileri gazetesinde yazılan ilk tarizkâr makalenin intişar ettiği gün ben iki gözü bağlı yatıyordum ve haftada birkaç defa gerek Gazi Paşa hazretlerinden, gerek oradaki arkadaşarımdan hal ve hatır soran telgraflar alıyordum. Tam o sırada tarizkâr makale intişar etti. Ve bunun Ankara'daki arkadaşarımdan tarafından yazdırıldığı bana kadar ismâ' edildi. Bunun en kati tekzibi arkadaşarımdan telgrafları idi. Fakat senelerden beri olduğu gibi o sırada

bu gibi zevat aynı usulde devam ettiler. Bunun neticesi İttihat ve Terakki hükümetlerinin son devredeki vaziyetidir. Harb-i Umumi'nin nihayetindeki irtikap, ihtikar, suiistimal nasıl yaşayabiliyordu? Bugün gazetelerde artık memleket için büyük bir acı teşkil eden fenalıklar nasıl yaşıyor? Hep aynı şey, hep aynı ruh. Dikkat edilsin. Ferit Bey'i yıkmak isteyenler, Ferit Bey'i tutmak isteyenler de Refet Paşa'nın, Rauf Bey'in ismini ortaya atıyorlar. Hayır, artık bu gibi adamlar tarafından her vakit kullanılan ve memleket için çoktan beri muzır olmaya başlayan bu silah kırılmalıdır.

İleri gazetesine nazaran vakıf-ı ahval olan insanların çok korktuğu şey yerini bulmalı, Rauf Bey ve Refet Paşa ve şürekâsı değil, belki benim verdiğim unvanla Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları işbaşına gelmelidir. Ancak o zaman zannediyorum ki vakıf-ı ahval olan insanlar aradaki su-i tefehhümlerden istifade imkânından mahrum kalacaklar ve o zaman ümit ediyorum şimdi gazetelerde okuduğumuz birçok acı şeyleri okumak ıztırabından da kurtulacağız. Benim kulağıma gelen ve bu mebahiste istifade edilen dedikodulardan bir tanesi de Refet Paşa'nın bitmez tükenmez hırısıdır. Tekmil arkadaşları şahit göstererek söylüyorum ki ilk Meclis'in mebusluğunu arkadaşlarımla arzusuyla kabul ettim. İlk Dahiliye Vekaletini arkadaşlarımla uzun ısrarlarıyla kabul ettim. İkinci defa Dahiliye Vekaleti'ni yine aynı ısrarla, Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ni en müşkil zamanda Gazi Paşa'nın talebi ile kabul ettim. Bunların hepsinden ve ordu kumandanlığından kendi arzumuyla çekildim. Mevki-i iktidarda hiç gözüm olmadığı gibi onun ne kadar gün ve ne kadar acı bir şey olduğunu da pek iyi bilirim. Memleketin kati bir zaruret ve ihtiyacı olmadıkça bu yükü yüklenmek benim için çok güç bir şeydir. Bu fikir ve kanaatimi herkesin bilmesi lazım geldiğini zannediyorum. Fakat buna rağmen asar ve emsalini pek çok defalar gösterdiğim feragat-ı nefsiyeye her halde bazı zevat belki itimat etmiyor. Eğer sulh akdedilmiş olsaydı son Meclis'e girmeyecektim. Fakat intihabat sulhtan evvel oldu. Savuşamazdım, Ankara'ya Meclis'e gitmemekliğim benim için çok güç, çok acı, çok ağır bir şeydir. Burada zevkim için oturduğumu zannedenler çok aldanırlar. Fakat burada oturduğum halde Kalamış'taki köşkümün balkonundan bile bahsetmek isteyenler her halde Ankara'da Meclis'te bulunsaydım söyleyecek çok şey bulacaklardı. Mebus olduğum halde Meclis'e gitmemek ağırdı. İstifa etmek istedim. Yapamadım. Bu evvel beni intihap eden İstanbul halkına karşı doğru bir şey olmayacaktı. İhtimal aleni bir protesto, bir nümayiş telakki edilecekti. Fakat artık memleket zararına kullanılan bu silahı kullananların elinden almak, her halde memleket hesabına çok karlı bir hizmettir. Hüsnü niyetime, gösterdiğim feragat-ı nefsiyeye karşı daima söylenecek söz, yapılacak tevil bulmak mümkün olur. O halde eğer bu hırısı tatmin edecek olan mevki-i iktidara çıkmak için yegâne yol olan mebusluktan çekilecek olursam bu efendiler ne

söyleyecek? İşte ben bugün onu yapıyorum. Beni intihap eyleyenler hareketimi hüsnüniyete versinler ve beni mazur görsünler.

Mebusluktan tecrid edince artık şahsi menfaatler takip ettiğim endişesinden hariç kalarak izzet-i nefsimi giran gelmeyecek yapacak son bir adım daha var. O da İleri gazetesinin baş makalesinde mevzubahis ettiği vakıf-ı ahval insanların iş başına gelmesinden korktuğu Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının, bittabi mebusluktan istifa eden ben müstesna olmak üzere, iş başına gelmelerine çalışmaktır. Bu birliğin diğer azası vatanın en müşkül zamanlarında başvekalet mevkiini ordular kumanda eden, meclisler idare eden İsmet ve Fevzi Paşalarla, Fethi Bey ile tam bir birlik dahilinde çalıştıkları halde, ben eminim ki çok güzel günler yaşayacağız, vakıf-ı ahval insanlar da artık oyunlarını oynayamayacak. Gazi Paşa hazretlerinin arzularıyla bu emelin kolaylıkla husule çıkacağına kaniyim. Orta yerde ben belki bir mani idim. Ben çekiliyorum. O zaman müntehiplerimin benden ve bu hareketimden daha ziyade memnun kalacaklarını zannediyorum. Artık bundan sonra gerek bu mesele için gerek herhangi bir mesele için hiçbir gazeteye söyleyecek hiçbir şeyim yoktur.

Ali Naci.

Kaynak: Akşam, 2 Mayıs 1924, nr. 2001.

Ek-2: : Dahiliye Vekili Ferit Bey'in 8 Temmuz 1919'da Nafia Nazırı olarak görev aldığı Damat Ferit Hükümeti adına Samsun'da bulunan 3. Kolordu Kumandanı Refet Paşa'ya gönderdiği telgrafın metni

“Refet Bey’e

Şimdi haber aldık. İngiliz kıtaatının Samsun'a ihracı üzerine müdafaa tertibatı almışsınız. Bu emri ihtimal Mustafa Kemal Paşa'dan telakki ettiniz. Evvela İngiliz mümessili oraya asker sevkini asla işgal arzusundan tevellüt etmediğini, belki Paşa'nın asayişini ihlal suretinde vukubulan harekâtından tevellüt ettiğini katiyetle beyan ve temin ediyor. Bu beyanata coğrafya ve Mustafa Kemal Paşa meseleyi dolayısıyla itimat etmek caizdir. Saniyen İngilizlere karşı mukavemetten ne çıkar? Oralarda muhill-i asayiş bir vaka tahaddüs ederse hemen işgal edeceklerini söylüyorlar. Sizin mukavemetinizi derakap bu yolda tefsir etmeleri muhakkaktır. Bu da diğer haris devletlerin işgalini takip edecektir. Binaenaleyh Meclis-i Vükela'nın kararıyla size tebliğ ediyorum. İngiliz ihracına ve ilerlemesine karşı katiyen mukabelede bulunmayınız. Fayda yok, zarar muhakkaktır.

Paşa meselesine gelince bu meselede hadd-i müzmin bir şekil aldı. Paşa'nın camilerde halka alenen telkinatta bulunmasından dolayı İngilizler geriye çağrılmasını istediler. Camilerde bilzat telkinatta bulunması haddizatında takdir edersiniz, gayr-i musip bir harekettir. Binaenaleyh kendisini geri çağırdık. Gelmiyor. Fena ediyor. Çünkü İngilizler her şeyi bıraktılar, bu hususta ısrar ediyorlar. Memlekete hizmet etmek ise lehülhamd kendisinden başka orduda kumandan yok değil. Mademki avdet lüzumu bir mesele-yi ecnebiye şeklini aldı, vekaleti diğerine bırakıp dönmeli idi. Bahusus ki İngilizler avdetinde kendisine bir şey yapamayacaklarını resmen vaat ettiler. Binaenaleyh, hatt-ı hareketlerinde devamı ile merkezle havali-i şarkiyenin birbirinden ayrılması manasını tazammun ettirecek ve bu da arzu etmediği inkısam tehlikesini meydana getirecektir. Kendisi neden korkuyor? İnkısamdan değil mi? Hâlbuki şu hareketi ile inkısamı maazallah kendisi yapmış olacak. Gelmeyecek. İngiliz asker gönderip getirmeye kalkacak ve girilen yerden çıkmayacak. Hâlbuki henüz inkısam muhakkak değil. Şark meselesinin halli tehir etti. Biz tehirden zarar değil, fayda ümit ediyoruz. Binaenaleyh Paşa eğer, vatani seviyorsa onun faydası için hemen dönmelidir. Size yukarıda dediğim veçhile İngilizlere karşı asla bir harekette bulunmayarak oraların işgaline sebebiyet vermeyin. Dirayet ve fetanetinize güveniyoruz. Efendim.”

Meclis-i Vükela Namına

Nafia Nazır

Ferid

Kaynak: Akşam, 2 Mayıs 1924, nr. 2001.